

A magyar-horvát államközösség kezdetei.

Írta: Deér József.

A magyar középkor kutatója önmagát áltatná akkor, ha e korszak jelenségeinek a nemzeti fejlődés szempontjából ugyanazt a jelentőséget, ugyanazt a húsba-vérbe vágó aktualitást tulajdonítaná, mely 1526 utáni történetünknek csaknem minden megnyilvánulásához tapad. A középkori életformáknak már a XIII. században megkezdődő bomlása, az egységes arculatú rendiség megszületése, végül pedig a törökkorszakkal beköszöntő közjogi, területiális és gazdasági eltolódások halvány háttérre nivelláltak, a történetírás öncélú érdeklődésének tárgyává avatták a magyar középkor problémáit. A magyar történetfelfogás eredendő konzervativizmusa, melyet legutóbb K. Schünemann hangsúlyozott,¹ valóban sohasem terjedt odáig, hogy végleg lezárult folyamatoknak jelenbe nyúló jelentőséget tulajdonítson. Ez csak oly kérdésekre áll, melyek középkori kezdetekből kiindulva a Mohács utáni Magyarország számára is mindenkor megoldásra váró és megoldást követelő feladatot jelentettek. Az ilyen, aránylag kevésszámú jelenségcsoportba tartozik a horvát-magyar államközösség megszületése a XI. és XII. század fordulóján, mely közösség a Mohács utáni századokban is fennállott, alakulásának mikéntje pedig egészen 1918-ig a magyar történet integráns tényezője maradt.

A középkori horvát problémának ez az évszázados aktualitása szükségképen politikummá avatta az államközösség megszületéséhez fűződő történeti kérdéseket. A XVI. századdal kezdődő magyar-horvát rendi ellentéteknek és a XIX. század nemzetiségi küzdelmeinek izzó atmoszférájában a történetírás is természetyszerűen elvesztette higgadtságát, nemcsak maga is agitációs anyaggá vált,² hanem — mint ezt a későbbiekben látni fogjuk — kezdeményezést is

¹ Ung. Jb. X. 1930. 283. l.

² *Miskolczy* Gyula, A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. I. 13. l. 1927.

minden egyes esetben a napipolitikától kapott, érvelésének fordulatait nem maga termelte ki, hanem laikusoktól készen kapva, ahhoz csak adatszerű bázist teremtett. Ily körülmények között szükségképen meg kellett születnie a politikával párhuzamos magyar és horvát álláspontnak, melyek egymással mereven szembehelyezkedve a sokszázados magyar-horvát kapcsolat lényegét egyrészt nemzetiségi okvetetlenkedésben, másrészt a többség jogtalan erőszak-politikájában pillantották meg.

A problémák ilyirányú tudatosulása horvát részről jóval előbb következett be, mint a magyar oldalon, amennyiben már a XVI. század elején, az 1527-i cetini tartománygyűlés anyagában találkozzunk egy oly érveléssel, mely századokon keresztül a horvát álláspont integráns része maradt s amely a horvát állami öntudat bizonyítékai között F. *Šišić* nagy horvát történelmében is helyet kapott.³ A horvát rendek a cetini gyűlésen Ferdinánd mellett foglalnak állást, függetlenül a magyar rendek elhatározásától. Eljárásuk jogosságának bizonyítására ekkor hivatkoznak először történeti jogaikra a következőképen: Felséged tudni fogja, hogy sehol sincs nyoma annak, miszerint Horvátországot bármily uralkodó erőszakkal leigázta volna. Utolsó királyunknak, a boldog emlékezetű Zvonimirnek halála után szabad akarattal csatlakoztunk a magyar Szent Koronához, most pedig Felségedhez.⁴

Hasonló, de már határozottabb érvelés kíséretében indokolták meg az 1712-i horvát tartománygyűlés határozatát azok a horvát követek, akik a trónöröklésre vonatkozó, a magyar rendektől független döntésről az uralkodót értesítették: Mint a törvények mondják kapcsolt, de nem alávetett részei vagyunk Magyarországnak. Egykor hazai és nem magyar királyaink voltak; sem erőszak, sem szolgaság nem kapcsolt bennünket a magyarokhoz, hanem mi szabad akaratunkból hódoltunk az ő királyuknak és nem az ő királyságuknak.⁵

Ebben az indokolásban, mely csupán a horvát tartománygyűlés illetékességét akarja bizonyítani, lényegében már bennfoglaltatik a középkori eseményeknek a modern horvát történetírásban is nagy

³ Geschichte der Kroaten I. 380. l.

⁴ Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae I. (Mon. Slav. Merid. XXXIII.) 99. l.: Noverit maiestas vestra, quod inveniri non potest, ut nullus dominus potentia mediante Croaciam occupasset, nisi post discessum nostri quondam ultimi regis Zwonymer dicti felicitis recordationis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni Hungariae et post hoc, nunc, erga maiestatem vestram.

⁵ *Kukuljevič*, Iura regni Croatiae II. 106. l.

szerepet játszó oly magyarázata, miszerint Magyar- és Horvátország között a középkorban perszónálunió jött volna létre. Ugyanekzek az érvek azután számos variációban és fogalmazásban hangzottak el a rendi korszak horvát-magyar surlódásai során és a horvát álláspontnak, melyet már e kezdeti stádiumban is a politikai szükség és a történeti indokolás szoros kapcsolata jellemez, első lényeges jegyét alkották.

A perszónálunió tanának jelentősége azonban rövidesen háttérbe szorult egy másik teoria mögött, mely a kor szellemi áramlataihoz szerencsésen simulva rövidesen a horvát közjogi elmélet központi dogmájává fejlődött. Lucius János dalmát történetíró 1666-ban adta ki „*De regno Dalmatiae et Croatiae*” című monumentális munkáját, melyben először használta fel *Tamás* főesperes „*Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*” című művét és annak később hírhedtté vált függelékét, a *Memoriale*-t, vagy mint később nevezték a *pacta conventa*-t.⁶ Lucius elszigetelt jelenség maradt a horvát történetírásban, nevéhez csupán a *Memoriale* kiadása és nem annak értelmezése fűződik. *Šišić* kimutatta,⁷ hogy Lucius új adatait a XVIII. század végének és a XIX. század elejének nagy magyar történészei, *Pray*, *Katona* és *Fessler* minden kommentár, vagy kritikai megjegyzés nélkül vették át. A függelék valóban nem is a történetírás, hanem a politika révén nyerte első interpretációját, melynek dicsősége *Skerlec*z Miklóst, az 1790/91-i országgyűlés egyik horvát követét illeti.

Az 1790/91-i országgyűlés fordulópontot jelent a nemzetiségi kérdésben és annak történeti indokolásában egyaránt.⁸ A XVIII. század végének horvát rendei az abszolutizmus nyomására tudatosan közelednek a magyar rendekhez, ugyanakkor azonban municipális jogait biztosítandó, egy élesen körvonalazott közjogi elméletet dolgoznak ki, melynek középpontjában a *Memoriale*ban

⁶ Amsterdam 1666. Újabb kiadása *Schwandtnernál* SS. rer. Hung. III. Felfogásának nincsenek közös pontjai a későbbi horvát véleményekkel, amennyiben Horvátország megszerzéséről a következőképpen nyilatkozik: Tunc ergo Ungaros prima vice dominium Croatiae vel ex reginae testamento, vel vocatos, vel iure belli acquisivisse dicendum est. 170. l.

⁷ *Enchiridion fontium historiae Croatiae* I. 1914. 409—416. l.

⁸ Az alább tárgyalandó horvát történeti elméleten kívül ugyanerre az időre esik a románok történeti érvelését tartalmazó *Supplex libellus Walachorum* megszületése is, mely érvelését tekintve pontos megfelelője *Skerlec*z memorandumának. A *pacta conventa* szerepét *Sinkai* Gergely elméletében *Anonymus*nak az erdélyi románokra vonatkozó előadása látja el. V. ö. *Jancsó* Benedek. A román irredentista mozgalmak története. 1920. 20. l. és *Gyárfás* Elemér, A S. L. W. Erdélyi Irod. Szemle VI. 1929. 1—18. l.

előadott, Kálmán király és a horvátok között 1102-ben létrejött *pacta conventa*, mint mindkét nemzetre nézve kötelező, közjogi jellegű normatív jogelv állott. Skerlecznek az országgyűlés elé terjesztett *Declaratio*-ja⁹ így nemcsak a közjogi küzdelemnek egyik fontos állomása, hanem a középkori magyar-horvát kapcsolat történeti megítélésének döntő mozzanata is. Horvátország nem a fegyver ereje előtt hajlott meg, hanem önként, jogait szerződéssel biztosította és csak e szerződés ellenében ismerte el a magyarok királyát saját királyának. Skerlecz érvelésében a régi horvát rendi szölamok és az újonnan alkotott *pacta*-elmélet összhangzóan egészítik ki egymást, felfogása lényeges pontjait illetőleg változatlanul ment át a modern horvát történetírás fegyvertárába. Ami a középkori események interpretációját illeti, abban nemcsak a horvát politikusok, de a horvát történetírók is Skerlecz Miklóst vallhatják mesterüknek. Ő természetesen nem állott meg a kérdés teoretikus feszegetésénél, számára a *pactum* elsősorban nem történeti okmány és tudományos ismeretek forrása, hanem politikai fegyver volt. A magyar nyelv bevezetésének kérdésénél Skerlecz elsősorban az 1790-i országgyűlésen alkalmazta azt a taktikát, mely a századok folyamán kialakult horvát kiváltságok eredetét a *pacta conventára* vezette vissza.¹⁰ Az ő nyomán indult a horvát oppozíció akkor, midőn a következő országgyűléseken az adó- és vallásügyi kiváltságokat a *pacta conventa* védelme alá helyezte.¹¹ Skerlecz elmélete azonban nem maradt hatás nélkül a magyar közvéleményre sem. Így az 1832/36 országgyűlés tárgyalásaival kapcsolatban Esztergom megye szintén a feloldhatatlan *pactumra* hivatkozva kívánta a melék tartományok municipális jogait fenntartani.¹²

Miskolczy Gyula találóan emeli ki Skerlecz tanulmányában annak erősen aufklárista ízű történelmi racionalizmusát, melyhez teoretikus alapot a felvilágosodás korának szerződés-elmélete adott.¹³ Hogy azonban ez a jellegzetesen racionalista konstrukció

⁹ *Declaratio ex parte Nunciorum Regni Croatiae quoad inducendam Hungaricam Linguam*. Hely és év nélkül, korára, megjelenési helyére és szerzőjére v. ö. *Miskolczy* I. 48., 59. l.

¹⁰ U. o. I. 81. l.

¹¹ U. o. I. 79. l.

¹² U. o. I. 134. l.

¹³ *Id. m. I. 61. l.* Hasonló racionalisztikus elemek mutathatók ki a román történetírás e korbéli termékeiben is. *Sinkai Gergely* és *Major Péter* a horvát elméletre emlékeztető metodikával interpretálják *Anonymus* előadását. Tuhutum nem fegyverrel veri le Gelu románjait, hanem azok önként hódolnak meg neki és fejedelmüké válsztják. A magyarok és románok között szövetség jön létre. *L. Jancsó Benedek id. m. 21. l.*

megváltozott szellemi miliőben is érvényesülhetett és általános elfogadásra találhatott, az már a rendi állam politikai viszonyaiban és felfogásában leli magyarázatát. Mint minden rendi állam, úgy Magyarország politikai élete is egy sajátos dualizmus képét mutatja: fejedelmi törekvések és rendi kívánságok állanak a porondon egymással szemben, melyeknek egyike sem elég erős arra, hogy a másikat végleg maga alá gyűrhesse. Mindkét fél kiegyezésekre, kompromisszumokra, paktumokra hajlik. A magyar rendiség, mely a központi hatalommal szemben sokszor hivatkozott nemzeti királyainak anakronisztikus törvényeire, nem haladhatott el teljes részvétlenséggel a horvát érvelés mellett, melynek politikai és közjogi megítélése végeredményben az övével közös volt.

Így a *pacta conventa*-elmélet, mely azóta pontosabb történeti megalapozást is nyert,¹⁴ kritikában csak azon magyar körök által részesülhetett, melyek már gondolkodásukban a rendi világ alapvető dogmáitól függetlenek voltak. A kritika óvatosságot látjuk a magyar ellenzéknek az 1832/36. országgyűlés vallásügyi tárgyalásai során hangoztatott azon véleményében, mely szerint a protestánsokat a Horvátországban való hivatalviselésből és birtokolhatóságból kizáró rendelkezések azon egyszerű okból nem vonhatók a *pacta conventa* keretébe, mivel a reformáció Kálmán király és a horvátok megegyezése után több mint négyszáz évvel következett be.¹⁵ Ugyanezen az országgyűlésen hangzott el *Szallopek* verőcemegei követ ajkáról a magyar közjogi felfogás érve is, mely szerint a *pacta conventa* nem kötheti meg a reformokat, minthogy Szent László és Kálmán fegyverrel verték le a horvátok ellenállását.¹⁶

Ilyen előzmények után a magyar ellenzék a 40-es évek elején elérkezettnek látta az időt arra, hogy a horvát oppozíció elméleti bázisával, a *pactum*-elmélettel leszámoljon. Magyar ellenzéki

¹⁴ Mint említettük, *Skerlec* Miklós tanulmányában elsősorban a politikai szempontok dominálnak és a *pactum*-elmélet csak mint közjogi bázis szerepel. *Kussevich* József ítélmesternek 1830-ban *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* című névtelenül megjelent munkája a *pactum*-elmélet első részletes történeti kifejtése. A *pactum* 1102-ben a közös védelem céljával jött létre Kálmán király és a horvátok között (10. l.). A szerző észreveszi azt a nehézséget, mely a *pactum* közjogi magyarázatának útjában áll, de ez nem akadályozza őt abban, hogy az okmányt ne csak egyesek kiváltságlevelének, hanem az uralkodó és horvátok között létrejött szerződésnek tekintse. *Croatis vi pactorum horum in quieto, et pacifico eorum, quae ante confederationem hanc habuerunt, possessorio relictis: ambigi quidem non potest, per haec non personis solum, et proprietati, sed et iuribus municipalibus securitatem et praesidium assertum haberi* (10. l.).

¹⁵ *Miskolczy* I. 134. l.

¹⁶ U. o. 152. l.

követek felszólítására *Horváth* István vállalta el ezt a feladatot *Ueber Croatien...* című munkájában,¹⁷ melyben korának tudományos fegyverzetével először támadta meg a híres Memoriale-t, kétségbevonva annak Tamás főesperestől való származását és Kálmán király korára való érvényességét. Horváth István művében első határozott fogalmazását nyerte az ú. n. magyar álláspont, mely látszólag a legmerevebb ellentéte Skerlecz elméletének, lényegileg azonban ugyanazon a történelmi dogmatizmuson épül fel. A magyar és horvát álláspont tudós és laikus vitatóinak pillanatig sem volt kétségük aziránt, hogy a magyar-horvát államközösség megszületésének módja oly tényező, melynek szükségképen, normatíváé kell szabályoznia a két ország jelenkori politikai és közjogi viszonyát.¹⁸ Ennek a magyaroknál és horvátoknál egyaránt meglévő alapmeggyőződésnek klasszikus kifejezést adott gróf *Haller* Ferenc bán 1843 december 9-én kelt, *Metternich* herceghez, a mellék-tartományok ügyében intézett emlékiratában: „Hogy a mindkét-oldali túlkapásokat helyes nézőpontból ítélhessük meg, mindenekelőtt szükséges a régebbi kölcsönösen fennálló politikai viszony beható megtárgyalása, mely Magyarország és a mellék-tartományok között fennállott, hogy ebből a kölcsönösen betartandó államjogi alapelveket meghatározhassuk.”¹⁹ Ezekben a szavakban híven tükröződik a középkori horvát kérdés 1918 előtti irodalmának alapvonása, az életemen gyámkodó ahisztórikus közjogi felfogás, melytől még a legkiválóbbak sem tudtak teljesen szabadulni.

A kiegészítést követő korszak Magyarországon éppen úgy mint Horvátországban a történelmi forráskutatás és összefogó feldolgozás nagy fellendülését hozta meg, melyben a horvát történetírás a magyarnak legalább is egyenrangú társául mutatkozott. Az 1868-i

¹⁷ Ueber Croatien als ein durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreiches Ungarn wirklicher Theil. Leipzig 1844. Den am Landtage des Jahres MDCCCXLIII das Wohl der ungarischen Nation zu verewigen strebenden Vätern des Vaterlandes... geweiht. Az előszó szerint: Deshalb wurde der Verfasser dieser Abhandlung... durch einige Landtags-abgeordnete im J. 1843 in Pressburg aufgefordert: die staatsrechtlichen Verhältnisse Croatiens und Dalmatiens zu dem Königreiche Ungarn als Mutterlande... aufzuklären.

¹⁸ Jól kidomborodik ez a tendencia *Horváth* István idézett művében, mely az árpádkori kapcsolatok tárgyalása után rögtön az aktuális problémák, a nyelvkérdés és a municipiális hatáskör kérdéseire tér át.

¹⁹ Um die beiderseitigen Übergriffe von wahren Gesichtspunkte beurteilen zu können, ist es vor Allem notwendig, in die frühere gegenseitig bestandene politische Stellung zwischen Ungarn und die Nebenländer näher einzugehen, um darnach die beiderseits festzuhaltenden staatsrechtlichen Grundsätze bestimmen zu können. Miskolczy II. 87. 1.

magyar-horvát kiegyezés és az azt követő események azonban újabb tápot adtak a történetírás területére is átszivárgó politikai szenvedélyeknek, ami a vitás kérdések tudományos megvilágítását ismét károsan befolyásolta. A középkori horvát kérdés irodalmából ebben a korszakban veszik ki az elődök dilettantizmusa, a kronológiai bizonytalanság, valamint a források másod-harmadkézből való használatának rengeteg hibát és önkényes belemagyarázást eredményező gyakorlata. A források megszaporodnak és ezzel kapcsolatban az elvi kérdések is részletezőbb tagolást nyernek. A régebben csaknem kizárólagos pactumprobléma megtartja ugyan továbbra is központi szerepét, de melléje új kérdések, a magyar-horvát határviszony, a zágrábi püspökség alapítása, az örökösödés, illetve hódítás és végül Kálmán király koronázása, sorakoznak. Sajnos azonban nem a szellem, hanem csak az eszköz alakult át. A helyzet 1848 előtthöz viszonyítva csak annyiban változott, hogy most már a történettudományban is kialakult a két ellentétes, a kiegyenlítés minden reménye nélkül egymásnak szegeződő ahisztorikus álláspont, melynek bázisául továbbra is Skerlecz Miklós és Horváth István elméletei szolgáltak.

Miként a horvát politikai álláspontot a kisebbségi helyzet folyományaként mindig nagyobbfokú szenvedélyesség és elfogultság jellemezte mint magyar megfelelőjét, akként e tulajdonságok a két ellentétes tudományos szemlélet összehasonlításánál is felismerhetők. A százados horvát szemlélet és a modern történetírás követelményeinek megfelelő előadás összehangolását *Rački* Ferenc zágrábi kanonok, Strossmayr püspök egyik legtüzeesebb párthíve hajtotta végre.²⁰ Felfogása a középkori horvát-magyar kapcsolat lényegét illetően a következőkben foglalható össze: 1. A Dráva-Száva köze a középkorban Horvátországhoz tartozott. 2. Szent László 1091-ben nem mint fegyveres hódító, hanem mint az uralkodóházzal rokon trónigénylő jelenik meg Horvátországban, melyet csupán a Kapella hegységig vett birtokába. Távozása után unokaöccsét Álmost mint megkoronázott királyt hagyta az országban. Hódításai halála után elenyésztek, csak 1102-ben kísérelte meg utódja, Kálmán, a magyar uralom visszaállítását. 3. E hadjárat alkalmával a horvát törzsek a Drávánál a király útját állották és csak jogaik biztosítása ellenében, melyet a paktum mint nemzetek

²⁰ Borba južnich slovena za državu neodvilost u XI. veku. Rad jugoslavenske akademije XXX. 1875. Bő kivonata Margalits, Horvát történelmi repertorium I. 388. kk. V. ö. *Sufflay*, Ung. Rundschau IV. 1915. 885. 1.

közötti szerződés örökített meg, ismerték el őt királyuknak. Az egységet koronázás, mint a két ország közötti perszonálunió kifejezése követte.

Rački elmélete, mely a kor összes történetíróinál elfogadásra talált, egyes részletek módosításától eltekintve, kritikában először Šišić Ferdinandnak 1914-ben megjelent *Enchiridion fontium historiae Chroaticae* című művében részesült. Šišićet e művében, mely a horvát történet 1102-ig terjedő korszakának forrásait és azok kritikai méltatását adja, az a törekvés vezette, hogy a hagyományos politikától sugallott nézetekkel leszámoljon. Objektív célkitűzésének folyományaként határozottan megkülönbözteti egymástól Horvátországot és a középkori Szlavóniát. Nem fogadja el a Memoriale azon adatát, mely szerint Kálmán és a horvátok megegyezése a Drávánál játszódott volna le, az egész okmányt pedig magánjogi dokumentumnak tekinti. Ugyancsak elveti azt a felfogást, mely a koronázásból egy mai értelemben felfogott perszonál-unióra következtet.

Šišić, bár sok téves nézetet korrigált, mégsem szakadt el teljesen a horvát állásponttól. Ezért az óvatos magatartásért érdemelte ki Šufflay Milán részéről a horvát álláspont skizmatikusának jelzőjét. Az *Enchiridion* szempontjai még így is óriási lépést jelentettek, melynek alapján a szerzőtől mindenki a kérdés egészének gyökeres revízióját remélhette. Šišić 1917-ben megjelent összefoglaló horvát története²¹ azonban határozottan rácafolt ezekre a reményekre. A németnyelvű összefoglalás a kérdések higgadt és kierielt megítélése szempontjából határozott visszaesés az *Enchiridion* emelkedettebb szempontjaihoz képest, amennyiben a szerző itt teljesen visszacsúszott az orthodox horvát szemlélet platformjára. Előadása szerint a középkori Szlavónia 1091 előtt horvát terület volt; a zágrábi püspökség alapítása csak László király horvát hadjárata után következett be.²² László és Kálmán hódításai 1097 után elvesztek és így a paktum 1102-ben a Drávánál köttetett meg. Bár ez az okmány magánjogi természetű, a nemzetségeknek az államban elfoglalt fontos helyzeténél fogva nem nélkülözi a közjogi vonatkozásokat sem.²³ A koronázás által Kálmán király Horvátország közjogát biztosította. Az új állapot lényege az, hogy Magyarország

²¹ Geschichte der Kroaten I. 1917.

²² U. o. 348. l.

²³ U. o. 368. kk.

és Horvátország továbbra is két különálló territoriumot alkotnak, melyeket csak az uralkodó személye köt össze.²⁴

A magyar felfogás tudományos kiépítője és egyben a kérdés XIX. századi történetének legobjektívebb kutatója *Pauler Gyula* volt. Az ő felfogásán is tagadhatatlanul érzik ugyan korának túlfűtött levegője, mégis egy világ választja el őt magyar és horvát kortársainak szenvedélyes pártosságától és módszertani erőszakosságaitól. Ha bizonyos források hitelessége ellen állást is foglal, e véleménye mindig tárgyias érveken, nem pedig tendenciózus hiperkritikán alapszik. Tudatában kora eseményeinek és atmoszférájának a történetírói ítéletet károsan befolyásoló voltára, lehetőleg forrásainak szava után indul és éppen ezért sem a hódítás, sem az államjogi viszony tárgyalásába nem bocsátkozik. Több mint negyven esztendővel ezelőtt, 1888-ban megjelent tanulmánya²⁵ ítéletének biztonságánál és eleven szempontjainál fogva a kérdés helyes megvilágításának ma is nélkülözhetetlen bázisa. *Pauler* objektivitását e kérdésben, a legújabb időket leszámítva, a magyar történetírás soha el nem érte, már a probléma időben következő feldolgozása szempontjait és eszközeit tekintve a hanyatlás tüneteit mutatja. *Marczali* Henrik idevágó munkásságát²⁶ a millenáris-évek optimista szelleme, mondhatnánk egy bizonyos naív imperializmus hatja át. *Szent László* és *Kálmán* leigázták a horvátokat, még pedig határozott hódító szándékkal, azért, hogy tengerhez juttassák „birodalmukat”.²⁷ A magyar, a német és a norman mellett a kor harmadik nagy hódító nemzete.²⁸ Jellemzésében *Kálmán* századvégi liberális uralkodóvá alakul, aki egész Európát megelőzte városfejlesztő politikájával.²⁹ A paktum „koholmány”, „hamisítás”³⁰, a koronázás megtörtént ugyan, de csak mint az *Árpádok* örökösödési jogának természetes folyománya. Mondanunk sem kell, hogy ez a kép sem egészében, sem részleteiben nem helytálló, de van benne egy bizonyos rokonszenves fölényesség, mely papiroson a legyőzötnék is meg tud bocsátani. Oly tulajdonság ez, mely a magyar álláspont következő képviselőjéből, *Karácsonyi János*ból már hiányzik.

²⁴ U. o. 376. l.

²⁵ Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. Száz. XXII. 1888.

²⁶ *Szilágyi Sándor*, A magyar nemzet története II. Az *Árpádok* és *Dalmácia*, 1898.

²⁷ Az *Árpádok* és *Dalmácia*, 34—35. l.

²⁸ U. o. 66. l.

²⁹ U. o. 50. l. : A városi szabadság megállapításánál Magyarország jár elől.

³⁰ U. o. 73. l.

Karácsonyi munkássága a háborús és az azt közvetlenül megelőző időkre esik és ezeknek az időknél hangulatát is lehel. Többnyire polemikus cikkeiben éles hangon fordul a „horvát vakoskodás” és annak képviselője Šišić Ferdinánd ellen.³¹ Nála jut teljes befejezéshez az a felfogás, melyet a fegyverrel kivívott örökösödés teóriájának nevezhetnénk, s melynek érdekében *Karácsonyi* már nem kritizálja, hanem egyenesen megrendszeresíti a forrásokat. A kérdés amúgy is gyér forrásanyagában *Karácsonyi* kritikája után csupa koholt és hamis, vagy legalább is gyanús forrás marad, melyeknek interpretációja alig más, mint a priori feltevések mindenáron való kiszolgálása.³² Ennek az eljárásnak tudományos értékét, sajnos, nem mentheti az sem, hogy a szerzőt polemiaiban mindig a történeti igazság őszinte tisztelete vezeti. Ellenfele, Šišić Ferdinánd, sokkal magasabban áll módszertanilag, de felfogásának határozott visszafejlődése és hasonlóképpen szenvedélyes hangú polemizálása párhuzamos jelenségekké avatja őket.

Karácsonyi János és Šišić Ferdinánd polemiaja utolsó dekadens kihangzása annak a vitának, mely téves nézőpontjai ellenére is egykor friss energiák birtokában indult meg. Ez a dekadencia elsősorban a módszertani invenció és kezdeményezés teljes hiányában mutatkozik. Šišić apparátusának kibővítésével, mikroszkopikus részletekbe vesző analízissel, *Karácsonyi* pedig a fantasztikum határát súroló kombinációkkal iparkodik az elvi bázist alátámasztani. Ez a bázis azonban változatlanul a régi, sőt túlélt normatív, közjogi szemlélet maradt.

A történetírásnak a politikumtól megkímélt régióiban ezalatt új utak és lehetőségek tárultak fel. A század elején elkésve bár, de mégis eljutottak Magyarországra a modern jog-, társadalom- és gazdaságtörténet módszerei, melyek *Tagányi* Károly és követőinek kezében a koraközépkori magyar királyság lényegére és felépítésére új világot vetettek. A magyar koraközépkorról ezek a kutatások

³¹ A horvát történetírás zátonyai. Száz. XLVI. 1912.; Kálmán rokonsága a horvát királyi családdal; u. o. XLIX. 1915.; Horvát vakoskodás; u. o. LII. 1918.

³² *Karácsonyi* a középkori magyar-horvát kapcsolatok négy legfontosabb forrásáról, a Bécsi Képes Krónika előadásáról, Spalatói Tamás művéről, a Memoriále-ról és a belgrádi oklevélről a következőképpen ítélt:

a) A Bécsi Képes Krónika betoldása „nem csupán kései, hanem sületlen is.” Száz. LII. 1918. 346. l.

b) Tamás főesperes előadása „megbízhatatlan”. U. o. 345. l.

c) és d) „amint tehát Tamás főesperes művéhez varrott függelékével egy spalatói dalmát-olasz, addig az 1102-re tett oklevéllel egy zárai dalmát-olasz bolondítja horvát atyánkfiait.” U. o. 351. l.

hántották le a közjogi megítélés patináját és mutattak rá az állam sajátos magánjogi, patrimoniális jellegére.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek az új eredményeknek döntő szavuk lett volna a magyar-horvát államközösség kérdéseinek megítélésében. A középkori horvát kérdés utolsó polémikusai azonban nem vették figyelembe ezeket az új lehetőségeket. Attól a tiszteletreméltó hittől áthatva, hogy ellenfelük elfogultságával szemben történelmi jogokért, történelmi igazságokért harcolnak, nem vették észre, hogy az alap, normatív közjogi megítélés más területeken már vereséget szenvedett. Ezeknek az új eredményeknek a figyelembevétele és elismerése egyenlő lett volna nemcsak saját, de elődeik harcának feladásával, céltalanságának beismerésével.

A polémia még el sem ült, midőn először jelentkeztek, félreérthetetlenül az új mentalitás kezdetei. *Šufflay* Miláné — ha egy részprobléma kapcsán is — az úttörés érdeme. Még a háború alatt megjelent tanulmánya,³³ melyet a horvát és magyar előítéletektől való mentesség jellemez, az első kísérlet a paktum-probléma modern jogtörténeti értelmezésére. Az államközösségnek 1918-ban bekövetkezett felbomlásával a problémák történeti távlatba kerültek és ezzel a tudomány számára a kérdés objektív megítélése jelentősen megkönnyített. Ezek a megváltozott perspektívák éreztetik hatásukat azon a képen, melyet *Hóman* Bálint a Magyar Történet első kötetében adott. *Hóman* előadása az elfogulatlanságon kívül még egy erénnyel, az új szempontok érvényesítésével dicsekedhet.³⁴ Ezek a szempontok jutnak szerephez *Hóman* előadásának azon részeiben, ahol a magyar királyság mellett a Tirpimiridák horvát államának magánjogi felépítésére rámutat és az 1102-ben létrejött államközösség természetét e két magánjogi alapokon szervezett állam strukturájából vezeti le.

☞ Az egymással kapcsolatba kerülő államok lényeges jegyének felismerése azonban még nem biztosíthatja egymagában a jelenségek hiánytalan magyarázatát. A modern jogtörténeti eredmények figyelembevételén kívül szükség van még a horvát-magyar kapcsolatban szerephez jutó sajátos középkori politikai formák korszerű értelmezésére is. Nem volna nehéz kimutatni, hogy a mult század történetírása a „hódítás“, „legitimitás“, „örökösödés“, „pactum“ és „koronázás“ fogalmaiba saját korának megfelelő tartalmait

³³ Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen. Ung. Rundschau IV. 1915.

³⁴ V. ö. sajtórákész ismertetésemet az Ung. Jb. 1931-ik évfolyamában.

helyettesítette. A kérdés helyes megvilágítása ily módon csakis az említett fogalmak revízióján, a politikai formák külföldön már nagy multra visszatekintő kutatásán épülhet fel.

A familiáris beavatkozó politika és Szent László 1091-i horvát hadjárata.

„Zolomér Dalmácia királya, Géza sógora, követeket küldött Salamon királyhoz és Géza herceghez, kérve őket, hogy személyesen segítsék őt meg ellenségei, a karantánok ellen, akik akkoriban Dalmácia tartományát elfoglalták. A király és a herceg pedig, sereget gyűjtve, Dalmáciába mentek és mindazt, amit tőle elvettek, hiány nélkül visszaszerezték neki. Ő pedig a királynak és a hercegnek királyi ajándékot, értékes köpenyeket, valamint sok aranyat és ezüstöt adott.“ A Bécsi Képes Krónika itt idézett 53. fejezete³⁵ a középkori magyar-horvát kapcsolatok első lényeges dokumentuma. Fontossága azonban nemcsak eseménytörténeti természetű, előadása mögött a koraközépkori Kelet-Európa politikai formavilágának egyik sajátos jelensége a dinasztikus familiaritás és az ebből folyó beavatkozó politika húzódik meg.

Kelet-Európa, mint politikai egység, a X—XII. században születik meg. Ebbe az időtérbe esik Csehországban a Premysl-család részfejedelemségeinek egy fő alatt való egyesítése, az Oderától keletre lakó szláv törzseknek a későbbi Lengyelországban I. Mieszko által végrehajtott megszervezése, a délorosz fejedelemségek megszilárdulása és végül Szent István magyar királyságának megalapítása.³⁶ Az itt felsorolt új államalakulatok már a X. század utolsó évtizedeiben is szolidáris hatalmi csoportot alkotnak, mely szolidaritás uralkodóik barátságos és atyafiságos viszonyában,³⁷ főleg azonban dinasztiai rokoni kapcsolatainak természetében fejeződik ki.

A rokoni kapcsolatok futólagos áttekintése is könnyen meggyőzheti a szemlélőt, hogy a nyugati vagy bizánci házasságok aránylag mily ritkák, számbelileg valósággal eltörpülnek a cseh, lengyel, orosz és magyar uralkodócsaládok tagjainak egymásközötti házasságok között.

³⁵ Flor. II. 170. 1.

³⁶ Deér József, A magyar törzsszövetség és patrimonális királyság külpolitikája, 1928. 43. kk. és az ott idézett irodalom.

³⁷ Povešti a 998. évhez: Volodimer... békében és szeretetben élt a szomszédos tartományokkal és királyokkal: a lengyel Boleslavval, a magyar Istvánnal és a cseh Andrichchal. Hodinka Antal, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, 1916. 53. l.

ságai mellett. E jelenség okát elsősorban nem külpolitikai indítékokban, hanem a kor sajátos házassági gyakorlatában kell keresnünk. A X. században keleten és nyugaton, ha nem is mint kivételt nem ismerő elv, de mindenesetre határozott törekvés alakult ki oly irányban, hogy a császári házak sarjai csak egyenrangú, vagy közel-egyenrangú családok tagjaival lépjenek házasságra. Ez a tendencia természetesen érvényesült Keleteurópa újdonsült uralkodócsaládjával szemben, ha nem is minden esetben. A középkor folyamán ez a mentalitás csaknem minden régebbi uralkodócsaládban kialakul, gyökere pedig a vérségi jogban, azon törekvésben rejlik, hogy az uralkodó nemzetség misztikus felkentsége egyenlőtlen házasságok révén csorbát ne szenvedjen.³⁸ A tárgyalt korszak karakterét így éppen az a körülmény adja meg, hogy Keleteurópa dinasztiai egymást egyenrangúnak tekintik és ezért egymás rokonságát keresik.³⁹ A régi dinasztiai elzárkózásán kívül kétségtelenül a külpolitikai motívumok, a keleti és nyugati császárságnak a X. század végétől fogva erősen érezhető kétoldali nyomása is szerepet játszottak abban, hogy az említett családok egy nagy familiáris egységbe kapcsolódjanak.

Az ily körülmények hatására létrejött keleteurópai dinasztikus házasságokat a családi, vérségi, familiáris motívumok uralják. Az új rokon az uralkodó nemzetség teljes jogú tagjává válik, a nemzetség vérének részesévé lesz. A mai szemlélet értetlenül áll ennek a familiaritásnak elemi megnyilvánulásai előtt, mely nem ismer különbséget egyéni és rokoni sérelem, sőt hazai vagy külszázgi érdek között sem. Átütő ereje szinte ledönti az országhatárokat, a sok ezer kilométer távolságban élő rokonok éppúgy megsegítik egymást, mintha együtt élnének atyáik házában. „A te védelmed nem más az enyémtől” — üzeni Géza király 1150-ben sógorának, Izjaszlávnak,⁴⁰ mire hasonló választ kap: „Úgy jártál el velünk szemben, mint csak a fivér fivérével, vagy a fiú atyjával szemben szokott eljárni; mi pedig igérjük részünkről: adja meg nekünk az

³⁸ Fritz Kern, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht*, 1914. 33. kk. és *Zur neuesten Literatur über die Aufgaben der Genealogie*, HZ. 111. 1913.

³⁹ Fordulópontot e téren is a XIII. század jelent, melynek folyamán az Árpádok végérvényesen egyenrangú tagjai lesznek a nyugateurópai dinasztikus közösségnek. Keleteurópai rokonaiktól nemcsak hogy elszakadnak, hanem már nem is ismerik el őket magukkal egyenlőknek. Így például IV. Béla 1254-ben elpanaszolja IV. Ince pápának, hogy leányait politikai érdekből, regiam maiestatem humiliando kénytelen volt orosz és lengyel hercegekhez adni nőül. *Theiner*, *Mon. Hung.* I. 230. l.

⁴⁰ Kievi Évkönyv 1150. évhez, *Hodinka* 129. l.

Isten, hogy veled mindenben közösek lehessünk, s a te sérelmeidért, bárhonnan jöjjenek is azok, adja Isten, hogy mi állhassunk helyt *fiainkkal és fivéreinkkel* És ez ígéretünk alól mivel sem válthatjuk meg magunkat mint fejünkkel, mint te tevével velünk.“⁴¹

A házasságok az idők folyamán a magyar, cseh, lengyel és orosz uralkodócsaládokat egy nagy familiáris egységbe kovácsolják, melynek tagjai testvéreknek érzik magukat. „Ti atyánk helyét töltitek be — üzenik az Izjaslav érdekében beavatkozó cseh és lengyel fejedelmek, valamint a magyar király hadvezérei Vjaceszlávnak és Györgynek — most pedig háborúba keveredtetek fivéretekkal és fiatokkal Izjaslavval, mi azonban mindannyian keresztények vagyunk és *mindannyian fivérek*, illik tehát, hogy békében legyünk egymással.“⁴² A keleteurópai dinasztiák e sorokban is kifejeződő egységtudatának, melyet talán a dinasztikus familiaritás nevével illelhetnénk, a rokonok által egymásnak nyújtott segítség a reális megnyilvánulása.

Külső ellenség támadásán kívül elsősorban belviszályok kényszerítették e kor uralkodóit a rokoni segítség igénybevételére. E trónviszályok megértéséhez tudnunk szükséges, hogy Kelet-Európa államaiban az örökösödési viszonyok szilárdan megállapítva egészen a XI. század közepéig nem voltak,⁴³ sőt későbbi rendezésük sem akadályozta meg a rokonok összecsapását. Ennek az állapotnak folyományaként a X-től a XII. század végéig se szeri se száma azoknak az eseteknek, midőn az uralkodói sarjat testvérei, rokonai egyszerűen kiűzték atyai birtokából és helyébe maguk ültek. A fejedelmi sarj azonban, s ez is a vérségi jog következtében, görcsösen ragaszkodik atyai birtokához. Nulla haereditas avunculorum vel materna iustius vel honestius possidetur quam paterna — feleli Kázmér herceg híveinek lengyelországi útja előtt, midőn azok vállalkozásának veszedelmeire figyelmeztetik.⁴⁴ Midőn Izjaszláv csatát veszít rokonaival szemben, mondogatta: „nekem sem a magyaroknál, sem a ljachoknál nincs örökölt atyai birtokom“.⁴⁵ Minthogy pedig jogához feltétlenül ragaszkodik, mindjárt le is vonja helyzetének következményeit: „nem marad számomra egyéb, mint vendégeimmel a magyarokkal és a ljachokkal tért vissza“.⁴⁶ Ebben a két

⁴¹ KÉ. 1151. u. o. 153. l.

⁴² KÉ. 1149. u. o. 113. l.

⁴³ Huber Alfonz, Ausztria története I. 272. kk.; E. Hanisch, Geschichte Polens, 1923. 41. l.; W. Kliutschewskij, Geschichte Russlands, I. 1925. 168. kk.

⁴⁴ Galli Chronicon Polonorum I. 19., Bielowski Mon. Pol. I. 415. l.

⁴⁵ KÉ. 1150. 123. l.

⁴⁶ U. o. 121. l.

idézetben bennfoglaltatik a dinasztikus familiaritás következményeként jelentkező beavatkozó politika lényege: a fejedelmi sarj bajba jut, külföldi rokonaihoz fordul, akik a rokonság és kizárólag csak a rokonság nevében segítségére is sietnek. A német, vagy bizánci expedíciókat leszámítva, e korszak összes háborúi dinasztikus eredetűek. E háborúk indítóokául a magyar,⁴⁷ lengyel,⁴⁸ cseh⁴⁹ és orosz források⁵⁰ kizárólag a fejedelem rokonának sérelmét említik, melyet az saját sérelmének tekint és lehetőleg saját személyében megtorolni iparkodik.⁵¹ A dinasztikus beavatkozó politika jelenségeinek jellemzésére a bel- és külpolitika modern megkülönböztetése teljesen használhatatlanná válik, amennyiben minden belső mozgalom a rokoni kapcsolatok következtében megtalálja a maga külső visszhangját.

Ezt a politikát az említett államok magánjogi felépítettsége tette lehetővé.⁵² Ha az uralkodó rokona hívásának nem tehetett eleget — ez csak komoly akadályozottság esetén fordult elő —, akkor főembereit, előkelő familiárisait küldötte el seregeivel. Az orosz évkönyvek így a magyar beavatkozásokkal kapcsolatban sűrűn emlékeznek meg a király „kíséretéről”,⁵³ a „királyi hadvezérekről”,⁵⁴ a „király környezetébe tartozó férfiakról”,⁵⁵ akik urukkal magánjogi viszonyban állván segítik meg annak rokonát. A beavatkozó hadjáratokban e familiárisok a szó szoros értelmében urukat képviselik és éppúgy „vendégek” akár uruk. A rokonon esett sérelem nemcsak az uralkodón, hanem annak familiárisán esett sérelem is, melyért azok készek bármikor vérüket is ontani. Igen jellemző ebből a szempontból a Kievi Évkönyvek előadása, mely szerint Izjaszláv egyszer kikéri magyar „vendégei” véleményét arra vonatkozólag, hogy az éjszakára megpihenjenek, vagy tovább meneteljenek-e, a magyarok vezérei azonban kitérnek a válasz alól, mondván: „Mi vendégeid vagyunk, mi nyeregben ülünk.”⁵⁶

⁴⁷ BKK. LII., LXXI., Flor. II. 170., 220. l.

⁴⁸ *Galli Chronicon* I. 7. id. h. 402. l.

⁴⁹ *Cosmas* III. 22. S. S. rer. Germ. n. s. II. 189. l.

⁵⁰ KÉ. 1152. id. h. 245. l.

⁵¹ BKK. LII., LXXI. id. h. 170, 220. l. ; KÉ. 1152. id. h. 245. l.

⁵² *Hóman—Szekfü*, Magyar történet I. 211. kk.; *Hanisch* id. m. 41. l.; *Kliutschewskij* id. m. 148. km.

⁵³ KÉ. 1150. 125. l.

⁵⁴ KÉ. 1152. 255. l.

⁵⁵ KÉ. 1150. 127. l.

⁵⁶ KÉ. 1150. 145. l.

A történetírás ezen ideológiai tényezők nélkül szükségképen „céltalannak“ és „irreálisnak“ érezte a X-től a XII. századig terjedő korszak familiáris beavatkozó politikáját, aminthogy az a mai szemlélet számára szükségképen az is. A beavatkozás egyetlen célja a bajba jutott rokon megsegítése és sehol sem találjuk nyomát annak, hogy az uralkodók segítségüket reálpolitikailag kamatoztatva rokonuk rovására learatták volna fáradozásuk gyümölcseit. Ha a pártfogolt rokon meghal, a korfelfogás nem látja többé célját a hadakozásnak, a seregek széteszlanak. Igen jellemző erre II. István seregének fellázadása az 1123-i expedíció alkalmával, midőn a főemberek az orosz herceg eleste után nem látják többé célját a vár sok emberéletet követelő elfoglalásának. Kozma ispánnak a Bécsi Képes Krónikában megőrzött beszéde, melybe régebbi történetírásunk tévesen a rendi ellenállás motívumait magyarázta, tökéletes kifejezője a familiáris beavatkozó politika mögött meghúzódó felfogásnak. Az ispán csodálkozva kérde urától, hogy lehet-e még a történetek után a további harcnak valamelyes célja? A hódítás irreális ábránd, mert a főemberek — akik pedig mindaddig ellenkezés nélkül követték a királyt — nem vállalják magukra a kormányzást. „Talán ti otthagynátok az országot ezért a hercegségért?“ — kérdezi társaitól, akik erre nyíltan megtagadják az engedelmességet.⁵⁷ Ennek a kornak a szemléletében tehát a hódítás volt az, amit céltalannak, irreálisnak érzett. Az uralkodó hódításvágya „cupiditas“ volt, melynek az alattvalók ellenszegültek.

A beavatkozó háborúk imperialisztikus kihasználását ezenkívül még a korfelfogás egy másik eleme is gátolta. A kor uralkodói, akik rokonaik segítségére siettek, fenntartották maguknak a jogot, hogy a viszálykodó felek között igazságot is tegyenek. III. Boleszláv védelmébe veszi rokonát Álmost, de amidőn meggyőződik Kálmán igazságáról, elejti őt.⁵⁸ Hasonló példák mutathatók ki a magyar királyok orosz- és lengyelországi beavatkozásaiban is.

⁵⁷ LXVIII: Numquid vos vultis regno relicto habere ducatum? Flor. II. 209. l. A XII. század végén mindinkább erősödik ez a hang és nyíltan elítéli az uralkodók beavatkozásait egymás dinasztikus ügyeibe. Midőn II. Vladiszláv cseh király meg akarta segíteni III. Istvánt Mánuellel szemben, országnagyjai ezt a következő indokolással ellenezték: A saeculo se nunquam audivisse, quod rex Boemiae regem constituat in Ungaria, nec quod rex Ungariae regem constituat in Boemia. Vincentius Pragensis a. 1164. MGSS. XVII. 681—682. l. A közvélemény ilyenén való beállítottsága és a dinasztikus egységtudatnak a XIII. században bekövetkezett felbomlása jelzik a dinasztikus beavatkozó politika alkonyát.

⁵⁸ *Galli Chronicon Polonorum* II. 29., *Bielowski* I. 448. l.

A dinasztikus beavatkozások egyetlen reális haszna a kölcsönös támogatás maradt, melyre a dinasztia évtizedek multán is biztosan számíthatott. Az uralkodóházak így a legbonyolultabb lekötelezettségi viszonyokba kerültek egymással. Így előfordult az is, hogy a rokona érdekében beavatkozó fejedelem lekötelezettje volt jelenlegi ellenfelének. Így midőn II. Géza 1152-ben legyőzi Izjaszláv ellenfelét Volodimert és az kényére-kedvére ki van neki szolgáltatva, mégis futni engedi, mert a követek emlékeztették őt arra az időre, „mikor atyja vak volt“, midőn a mostani ellenség, Volodimer sokat tett az érdekében, még a ljachokkal is verekedett őéréte.⁵⁹ Elhatározásában ezek után az sem ingatta meg, hogy Volodimer fogadkozása átlátszó színlelés volt csupán.

E céltalan háborúknak fontos, sőt elengedhetlen kísérő jelensége volt a szimbolikus hálaajándék, mellyel a megsegített uralkodó rokonának tartozott. Gyakori előfordulása⁶⁰ feljogosít, hogy benne következetesen gyakorolt, szinte kötelező erejű szokást lássunk.

Fejtegetéseink során a dinasztikus familiaritás és az abból folyó beavatkozó politika a koraközépkori Keleteurópa uralkodó politikai formájaként bontakozik ki szemeink előtt. Ennek az első-sorban az eseményeken keresztül megpillantható mentalitásnak irodalmi kifejezése is akadt, a lengyel-magyar krónika, melyet a forráskritika szintén zavarosnak, kuszáltnak ítélt, nem véve észre e műnek igazi tendenciáját, mely a XI—XII. századi dinasztikus kapcsolatok mítikus távlatú visszavetítésében nyilvánul.

A cseh, lengyel, orosz és magyar uralkodócsaládok familiáris egységébe aránylag későn, a XI. század végén kapcsolódik be a horvát uralkodóház. A Bécsi Képes Krónika idézett előadásából azonban, mely a horvát-magyar kapcsolat első emléke, mindjárt egy familiáris beavatkozás tipikus képe bontakozik ki. Adva van a rokont ért sérelem, a rokonok propria persona segítségül hívása, az általuk végrehajtott integra restitutio és végül a hálaajándék, azaz csupa oly motívum, melyeket a beavatkozó politika kétségtelen ismérveiként elemeztünk ki forrásainkból. Zvonimir ekkor még nem uralkodott, midőn azonban IV. Kreszimir Péter 1076-ban meghalt és trónját ő foglalta el, egyszerre működni kezdtek a vérségi erők, hogy az állam magánjogi felépítésén keresztül sokszázados közösségbe kapcsolják a magyar és horvát nemzetet.

⁵⁹ KÉ. 1152, id. h. 253. l.

⁶⁰ BKK. LIII., LVIII. Flor. II. 170. l.; KÉ. 1149, *Hodinka* 109., 114. l. 1151. u. o. 151. l.; *Galli Chronicon* I. 23., *Bielowski* 419. l.

Horvát és magyar hagyomány egyetértenek abban, hogy Zvonimir, majd az utolsó Tirpimir-sarjadék, István halálát Horvátországban teljes anarchia követte. Zvonimirnak nem volt fiutódja, Istvánban pedig az évszázados nemzeti dinasztia halt ki, minek következtében „nem akadt az országban senki, aki az uralmat jogosan átvehette volna”.⁶¹ A dinasztikus viszonyok ez általános megrázkódtatása közepette a történeti tradíciókat, a Tirpimirek hagyományos irányzatát Zvonimir özvegye, a magyar Ilona, Szent László király nővére képviselte. Pártjának helyzete azonban 1091 táján válságosra fordult, úgyhogy a királynő kénytelen volt bátyjának segítségéhez folyamodni és beavatkozását kérni. A dinasztikus előzmények és a XI. századi Keleteurópa uralkodó politikai mentalitásának ismeretében egy pillanatig sem lehetünk kétségben e jelenségek karakterét illetően. Az özvegy királynő hívását követő 1091-i hadjárat csupán egyike azon vállalkozásoknak, melyeket a koraközépkori Keleteurópa dinasztiai rokoni kötelékek alapján, a vérségi összetartozás irracionális tudatát külpolitikai motívummá emelve, számtalan esetben vittek véghez. Felfogásunk teljes igazolást nyer a Bécsi Képes Krónika LXII. fejezetének előadása által, mely szerint „midőn Zolomer király gyermekek nélkül elhalálozott, felesége, László király nővére, férjének ellenségei által sok sérelemmel illetetett és ezért az Úr Jézus Krisztus nevében fivérének, László királynak segítségéhez folyamodott. Sérelmeit azután a király keményen meg is torolta . . .”⁶²

A Bécsi Képes Krónikánál eseménytörténetileg hitelesebb forrásokból, elsősorban László királynak a montecassinoi apáthoz intézett leveléből⁶³ kitűnik, hogy ő már a hadjárat megindításakor számolt Horvátország birtokbavételének eshetőségével. Ez a tény látszólagos ellentmondásban áll magyarázatunkkal, mely szerint az 1091-i hadjárat familiáris beavatkozás, mely ily módon reálpolitikai indítékokat szükségképpen nélkülöz. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy Horvátország akkori dinasztikus viszonyai lényegesen elütöttek azokétól az országokétól, melyeknek hasonló természetű ügyeibe a király oly gyakran szólt bele. Ott népes uralkodócsaládok viszálykodó sarjai között kellett igazságot tennie, itt azonban „nem akadt senki, aki az uralmat jogosan átvehette

⁶¹ Thomas archidiaconus, *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium* XVII. f. Mon. Slav. Merid. XXVI. 57. l.

⁶² Flor. II. 193. l.

⁶³ *Fraknoi* V., Szent László levele a montecassinoi apáthoz 1—2. l.

volna.“ A dinasztikus szolidaritás érzése férfisarjak hiányában nővére érdekeinek védelméhez kapcsolódott, ez pedig saját uralmán keresztül volt megvalósítható. A középkor differenciálatlan familiáris érzéke nem tett éles különbségeket a rokonság különböző fokai között, különben sem volt rajtakívül férfisarj, aki a sógorságnál közelebbi rokonsággal dicsekedhetett volna. Az 1091-i hadjárat tehát szintén tipikus dinasztikus beavatkozás, annak azonban egy ritkábban előforduló, csupán a körülmények véletlen alakulásától befolyásolt változata. Magyarozatunk ismét a Bécsi Képes Krónika előadásában találja meg igazolását, mely a dinasztikus familiaritás szellemében szükségesnek látja a királyt az önző hódításvágy ódiumától mentesíteni. „Mindezeket pedig nem telhetetlenségből tette a király, hanem azért, mert királyi jogon őt illette meg az örökség. Zolomer király ugyanis elsőfokú rokona volt és örökssel nem rendelkezett.“

Az 1091-i hadjárat — melyet részleteiben az alábbiakban fogunk ismertetni — a források betűje szerint is dinasztikus célzatú beavatkozásnak bizonyult. Ezzel egyben feleletet adtunk a Horvátország megszerzésének politikai természetét illető kérdésekre is. Erre a vállalkozásra nem illik a „hódítás“, de éppoly kevésbé az „önkéntes csatlakozás“ megjelölése sem. A források egymásnak ellentmondó kifejezései, mint például „acquirere“, vagy „subiurage“, nem támaszthatják alá egyik felfogást sem. A XI. századi Kelet-európa politikai életformáinak magyarozatánál a „hódítás“ és „önkéntes csatlakozás“ fogalmi értelmetlenek és használhatatlanok.

Az 1091-i hadjárat problémái nemcsak politikatörténeti, hanem területi vonatkozásúak is. Mi volt Magyarország és Horvátország határa 1091 előtt? Erre a kérdésre a magyar és a horvát történetírás más és más feleletet ad. Az e téren mutatkozó különbségek azonban nem annyira politikai elfogultságra, mint inkább a kérdés természetes nehézségeire vezethetők vissza. *Rački* és a régebbi horvát történetírás a Dráva—Száva-közének egész területét még a középkori Horvátországhoz számította, ma azonban a fogalmak középkori jelentésének meghatározásában mindkét részről határozott tisztulás észlelhető. Szlavónián ma már a magyar és horvát történetírás csaknem egybehangzóan azon területet érti, melyet északon a Kalnik-hegység, keleten a pozsegi hegyvidék és az Una-folyó vonala, nyugaton Karinthia és az isztriai örgrófság területei, délen pedig a Kapella-hegység határolnak.

A leírt terület politikai hovatartozását az 1091 előtti korszakban teljes bizonyossággal meghatározni csaknem lehetetlen. Kétségtelen az, hogy Szlavóniáról sem egyházi, sem politikai vonatkozásban nem történik említés a horvát okleveles anyagban az egész XI. század folyamán. Valószínűsíthető érvek azonban amellettszólnak, hogy e terület legalább is átmenetileg, Kreszimir Péter uralkodása alatt horvát fennhatóság alá került. Erre utal Kreszimir Péternek egyik oklevelében található, az országhatárok kiterjesztésére vonatkozó kitétele,⁶⁴ továbbá az is, hogy az ő uralkodása alatt a régi viszonyokkal ellentétben már nem egy, hanem több bánnal találkozunk,⁶⁵ akik egyikének, Zvonimirnak területét éppen a magyar források segítségével lokalizálni is tudjuk. A Bécsi Képes Krónika idézett elbeszélése szerint ugyanis Zvonimir 1064 és 1066 között⁶⁶ oly területet kormányzott, mely Magyarországgal és Karinthiával volt szomszédos, uralmát tehát a középkori Szlavónia területére kell helyeznünk. Szlavónia sorsáról a későbbiekben nem hallunk semmit, valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy az a horvát királyság számára már Kreszimir Péter, de legkésőbb Zvonimir halála után elveszett. A horvát királyság hatalmának a század utolsó két évtizedében bekövetkezett hanyatlása a magyar királyság azon céltudatos törekvésével esett egybe, hogy határait a belső gyepüvonaltól a természetes határokig terjessze ki. Hogy ebből a programból a délnyugati határ sem maradt ki, világosan bizonyítják a zágrábi püspökség alapításának körülményei.

Felicián esztergomi érsek 1134-ben kelt ítéletlevele⁶⁷ szerint „a nemes László király uralkodása, Acha esztergomi, Fábián bácsi érseksége, Kozma veszprémi püspöksége, Gyula nádorispánsága és Grab somogyi ispánsága alatt az említett király az isteni kegyelemtől ihletve a nevezetteknek, valamint egyéb nemeseknek kérésére megalapította a zágrábi püspökséget.“ Ha az oklevélben felsorolt előkelőket Szent László korának egyházi és világi archontológiájával egybevetjük, úgy arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az alapítás 1091 előtt kellett hogy megtörténjen, mivel az oklevélben felsorolt főemberek közül Gyula nádor és Kozma veszprémi püspök

⁶⁴ Igitur quia Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum . . . *Rački*, Documenta 73. l.

⁶⁵ U. o. 72. l. v. ö. Šišić id. m. I. 254. l.

⁶⁶ *Pauler* Gyula, A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt I². 150. l.

⁶⁷ *Smitičklas*, Codex II. 42. kk.

méltóságát 1091-ben és a későbbi években már mások — Péter és Almaris — töltötték be.⁶⁸

A zágrábi püspökség megalapítása és ezzel párhuzamosan a középkori Szlavónia szávántúli részének már az 1134-i oklevélből is látható bekapcsolódása a magyar királyság egyházi és politikai szervezetébe, közvetlen szomszédságba hozta a két országot, mely körülmény a magyar beavatkozást stratégiaileg kedvezően befolyásolta.

Már a drávántúli Szlavónia birtokában érte László királyt nővérének és pártjának hívása.⁶⁹ A felszólításnak örömmel tett eleget és már 1091 elején megindult hadaival a Zágrábon, Sziszeken, Topuszkón át vezető hadi úton Horvátország felé. A drávántúli és dráváninni Szlavónián akadály nélkül áthaladva, először a Petrova Gora vidékén került szembe a hegyvidéki horvát törzsek ellenállásával, melyet azonban, „minthogy az egyik a másikon nem segített és egymás között is meg voltak oszolva“, a király minden különösebb erőfeszítés nélkül küzdött le. Ily kisebb csatározások közepette jutott el a Kapella-hegységig, a tulajdonképeni Horvátország kapujához.⁷⁰ Célja, mint ez a montecassinoi apáthoz a hadjárat folyamán intézett leveléből és a többi forrásokból is kiderül, a tengerpart elérése, azaz egész Horvátország és a bizánci fennhatóság alatt álló dalmát tartomány elfoglalása volt.⁷¹ Célját azonban el nem érte, mivel országát a kunok támadták meg.⁷² E támadás hátterében több okból is a bizánci diplomácia messze elérő kezének munkáját kell megpillantanunk.⁷³ A keleti császárság joggal félthette legnehezebben védhető témáját, Dalmáciát, mert Horvátország birtokában a magyar király közeli és veszedelmes ellenfélle

⁶⁸ Hóman Bálint, A zágrábi püspökség alapítási éve, Turul 1910; Magyar történet I. 335. l. Kronológiai megállapításának értékét nem befolyásolja II. Endrének Šišić által (id. m. I. 347. l.) idézett 1217-iki oklevele, mely szerint a püspökség alapítása Szlavónia elfoglalása után következett volna be. Az említett esemény óta ötnegyed század telt el, a középkorban pedig ez elég nagy idő, hogy az eseménynek az utódok emlékében elhalványodjanak. Az 1217-i oklevél sorrendjének elfogadása az archontológiai bizonyítékokkal szemben oly módszertani eljárás volna, mintha az egykorú okmányok mellőzésével a magyar és horvát hagyomány után indulva Zvonimirt mondanánk az utolsó horvát királynak.

⁶⁹ BKK. LXII. Flor. II. 193. l.; Thomas XVII. id. h. 57. l.

⁷⁰ Šišić a fentebbi forrásokon kívül felhasználja az ú. n. „spalatói névtelen“ (Enchiridion 321. l.) előadását is. Ezt a forrást eseménytörténetileg nem tekintjük elfogadhatónak. Kritikájára a Memoriale megbeszélésével kapcsolatban térünk ki.

⁷¹ Id. h. 1—2. l.

⁷² Spalatói Tamás id. h.; BKK. LXII. 197. l.

⁷³ Šišić id. m. I. 340. l.

nőhette volna ki magát. László király a kun betörés hírére azonnal abba hagyta horvátországi hadműveleteit és veszélyeztetett országának védelmére sietett. Egy, az 1092. év elejéről származó zárai oklevél tanúsága szerint távozása után Horvátországban unokaöccsét, Álmos herceget tette meg annak „királyává”.⁷⁴ A zárai oklevél ezen adatába a horvát történetírás azt iparkodott magyarázni, hogy Álmos László király távozása után, mint tényleges megkoronázott király maradt hátra Horvátországban. Bár — mint ezt a következőkben látni fogjuk — a magyar király tizenöt esztendő mulva tényleg fejére tette a horvát koronát, a horvát magyarázat helyességében mégis kételkednünk kell. Horvátországban Tirpimir óta királyok uralkodtak, a dalmát városok terminológiája tehát már merő konvencióból is királynak címezhetette azt, aki ebben az országban uralkodott. Hiteles okmány hiányában az idézett oklevél nem zárja ki annak a magyarázatnak lehetőségét, mely szerint László Álmost csupán kormányzóul rendelte. Megerősíti ezt az a tény is, hogy László és Álmos uralma a Kapella-hegységen túlra, azaz az igazi Horvátországra nem terjedt ki. A koronázás és a királyavatás tárgyalásánál egyébként is látni fogjuk, hogy egyoldalú fejedelmi akaratnyilvánítás senkit sem tehetett e korban valódi uralkodóvá.⁷⁵

László távozása után, még az 1091. év folyamán Gotfrid melfi gróf I. Alexios megbízásából hajóhada élén sorra behódoltatta a dalmát városokat,⁷⁶ ugyanekkor pedig a magyarokkal ellenséges horvát nemzetségek a Kačić nembeli Péter személyében új uralkodót választottak.⁷⁷ Bizánci és horvát nyomásra — a kettő között bizonyára megvolt az együttműködés — a magyar uralom a Kapella mögötti területekre szorult.

László király tétlenül nézte az események reánézve kedvezőtlen fordulatát és uralkodásának hátralevő éveiben kísérletet sem tett arra, hogy Horvátországot és Dalmáciát uralma alá hajtsa.

E jelenség magyarázatát az újabb magyar és horvát történetírás a magyar királyság és a Szentszék ellentétében keresi. *Šišić* és *Hóman* egyaránt lehetségesnek tartják, hogy László vállalkozásának teljes sikerét, a horvát trón legitim formák között történő

⁷⁴ *Rački*, Documenta 154. l.

⁷⁵ Szép példája ennek Salamon esete, aki a német király segítségével akarva elfoglalni trónját, a gregorianus felfogás szerint ezzel rex-ből regulusszá süllyedt. (Registrum *Gregorii VII.* SS. rer. Germ. 230. l.) V. ö. e fogalmak magyarázatához E. *Bernheim*, Mittelalterliche Zeitanschauungen I. 219. l.

⁷⁶ *Šišić* id. m. I. 342. kk.; *Sufflay* id. ért.

⁷⁷ *Simonis de Kéza*, Gesta Hungarorum 36. Flor. II. 88. l. Származására v. ö. *Šišić* id. m. I. 344. l.

elfoglalását a Szentszék túlzó követelései hiusították meg.⁷⁸ Ennek a barátságtalan magatartásnak következménye lett volna azután László király részéről a törvényes pápától való elhidegülés, kibékülése IV. Henrikkel és az ellenpápa, III. Kelemen elismerése. E feltevések bázisául az 1092. év, mint László és IV. Henrik kibékülésének időpontja szolgál. Nyomós érvek azonban amellet szólnak, hogy ez a fordulat nem ebben az évben, hanem már jóval előbb, 1089 táján következett be.⁷⁹ Szent László és II. Orbán pápa között a viszony tehát már a horvát hadjárat folyamán is feszült volt, azaz annak kimenetelét sem pro, sem kontra nem befolyásolhatta.

Mi Šišić és Hóman magyarázatával szemben, mely a következtetéseknek túlságos nagy teret enged, a király „közömbösségének“ és passzivitásának okát más körülményekben, dinasztikus beavatkozó politika természetében és Lászlónak ezen ideológiához való viszonyában pillantjuk meg.

Szent László egyike volt a dinasztikus familiaritás legjellegzetesebb képviselőinek, aki dinasztikus küzdelmekben és idegen udvarokban eltöltött fiatalságának éveit teljesen szaturálódott ennek a familiaritásnak szlávos eszméivel, „életét és erkölcsét tekintve szinte lengyellé vált“.⁸⁰ Elődeitől és testvéreitől nagyszámú vérségi kötelezettséget örököelve, valamennyi háborúját — a német és kun harcok kivételével — dinasztikus érdekek szolgálatában vívta. Mint láttuk, ily dinasztikus vállalkozás volt 1091-i horvát hadjárata is, mely azonban csak részleges sikert hozott. A familiáris beavatkozásoknak egyik jellemző vonása, hogy az uralkodó nem törekszik a viszonyok végleges rendezésére, hanem megelégszik az adott sérelem megbosszulásával, itt is érvényesült. László történetírójának szavai szerint keményen megtorolta nővérének sérelmét,

⁷⁸ Šišić I. 341. kk.; Hóman id. m. 350. l.

⁷⁹ *Bernoldus* (MGSS. V. 453. l.) dátuma csak IV. Henrik és a király között tervbevert találkozásra vonatkozik, más körülmények azonban amellet szólnak, hogy az ellenpápához való közledés már jóval előbb megtörtént. László királyt 1089 júniusában felkereste régi barátja Jaromir-Gebhard prágai püspök, Vratiszláv cseh király testvéröccse, hogy bátyjának erőszakosságával szemben egyházának jogait megvédhesse. A püspök először Rómába akart utazni, de hívei László királyhoz utasították tanácsért és segítségér, hogy közbenjárását kérje ki a római úthoz. (*Cosmas* II. 41., SS. rer. Germ. 146. l.) Tekintetbe véve azt, hogy Jaromir Gebhard ügyének kedvező elintézését csak az ellenpápától remélhette — a prágai püspökség vitás privilégiuma tőle származott, — László támogatásának is csak úgy lehetett értéke, ha befolyását nem II. Orbán-nál, hanem III. Kelemennél tudja latbavetni. Feltevéseink helyessége mellett szól az is, hogy ebben az időben Rómában III. Kelemen székelt, aki Orbánt nem sokkal előbb űzte ki az örök városból (*Hauck*, *Kirchengeschichte Deutschlands* III. 855. l.).

⁸⁰ *Galli Chronicon Polonorum* I. 27., *Bielowski* I. 422. l.

s ha tudatában is volt annak, hogy „királyi jog szerint őt illeti meg az örökség“, az akadályok láttára egyéb dinasztikus kötelezettségeinek teljesítése után látott. Életének hátralevő éveire két ilyen familiáris beavatkozás esik, melyeknek egyikével, 1095-i csehországi vállalkozásával sógorának, Ottó morva hercegnek árváit védte meg⁸¹ és ezzel leróttá a hála adóját azzal a fejedelemmel szemben, aki életében a Salomonnal vívott harc válságos évei alatt „animam suam pro eis posuerat“.⁸²

Szent László a dinasztikus kötelezettség és a terjeszkedés értékelésében is tökéletes inkarnációja a korai középkor királyeszményének, mely hőstét nem az országhatárokat tágító hódítóban, hanem az igazságos és szentéletű fejedelemben tiszteli, aki nemcsak saját személyére önzetlenül, hanem az állam erőivel takarékoskodva uralkodik és minden erejével a hagyományos rend, a meglevő jogállapot megőrzésére törekszik.⁸³ Így lesz ő nemcsak a magyar, hanem a külföldi hagyományban is a „vir bonus et strenuus“,⁸⁴ aki az „atyai törvény megrontói“, a „zsarnokok“ után elsőnek foglalja el a trónt, mint igazi király, akit tehát horvát vállalkozásában sem a „cupiditas“, hanem a „regalis iustitia“, a dinasztikus familiaritásnak az egész kort átható motívumai vezérelnek.

Koronázás és pactum.

Szent László utódja, Kálmán már nem volt a korszellem kegyeltje. Izig-vérig középkori uralkodó ő is, de egyéniségében több az aktivitás, több az energia, hogy céljait megvalósítsa. A középkor hasonló egyéniségű uralkodóival egyezően a hagyomány az ő alakját is az erőszakosság és kegyetlenség sötét színeibe burkolja, mert „sok gonoszság történt abban az időben“.⁸⁵ Ugyancsak ellenségesen ítéli meg a hagyomány a nagy király külháborúit, a dalmát városok hódoltatása a történetíró számára „molestatio civitatis“⁸⁶ csupán. Ebben a kedvezőtlen ítéletben a középkornak az agresszív külpolitikától való irtózása fejeződik ki.⁸⁷ Kálmánt ugyanazok a motívumok vezették horvát akcióiban, mint elődjét,

⁸¹ BKK. LXIV. : Et quia consanguinitatis vinculo illi iungebatur etiam memor sue actionis ducis patris eius, qui sibi in auxilium contra Salomonem venerat, promisit se in propria persona eum adiuturum. Flor II. 199. l.

⁸² BKK. LVIII. Flor. II. 186. l.

⁸³ Fritz Kern id. m. 162. l.

⁸⁴ Manegoldus, Ad Gebehardum. MG. libelli de lite I 364. l.

⁸⁵ BKK. LXV. id. h. 200. l.

⁸⁶ BKK. LXV. id. m. 203. l.

⁸⁷ Fritz Kern id. m. 163. l.

az ő vállalkozásai is familiáris beavatkozások, melyek között azonban már értékbeli különbséget tett: a horvát beavatkozást, saját vérségi jogának érvényesítését, többi familiáris kötelezettsége elé helyezte.

Egy évvel László halála után Kálmán és Álmos, IV. Henrik leveléből megállapíthatólag, már a horvát hadjárat katonai előkészítésével voltak elfoglalva.⁸⁸ A feladat azonban nem csupán katonai természetű volt. Kálmánnak okulnia kellett elődje horvát hadjáratának tanulságán, melyet közvetve Bizánc akadályozott meg, ezért először a külpolitikai akadályokat kellett kiküszöbölnie.

Az időpont kedvezett, amennyiben Bizáncot a keresztes hadak átvonulásán kívül a normannok ellen folytatott háború kötötte le. Ennek megfelelően Kálmán a keleti császárság ellenségeivel, elsősorban a normannokkal keresett összeköttetést. Követei, valószínűleg pápai közvetítéssel, felkeresték I. Rogert, Kalábria és Szicília grófját, a Szentszék hűbéresét, hogy tőle egyik leánya kezét uruk számára megkérjék. Az első követek — vagy talán feltételeik — nem elégitették ki a normann uralkodót és így újabb magyar követség indult Délitáliába, mely most már célt is ért. Roger is elküldötte ezután követeit Magyarországra, hogy a szerződést a királlyal elfogadtassák. Csak ezután, 1097 májusában indította útnak új hazájába leányát, Buzillát.⁸⁹ E hosszadalmas, ide-odautazásoktól tarkított tárgyalásokat figyelembe véve, Kálmán és Roger első érintkezésének idejét 1096 elejénél későbbre nem tehetjük. Mialatt a tárgyalások folyamatban voltak, Kálmán seregével már meg is indult Horvátország ellen. A Szent László által birtokbavett területeken áthaladva, 1097 tavaszán a Petrova Gora vidékén, tehát még szlavón területen teljes győzelmet aratott a Kačić nembeli Péter, az utolsó horvát király felett és ezután kardcsapás nélkül vette birtokába a történeti Horvátországot.⁹⁰ Győzelme megnyitotta az utat a tengerparthoz, úgyhogy normann jegyesének hajója 1097 júniusában már a magyar kézben levő Belgrád kikötőjében vethetett horgonyt, ahol a jövendő királynőt Mercurius, a város magyar ispánja fogadta.⁹¹

A tengerpart elérése azonban még korántsem jelentette a dalmát városok fölötti uralmat, annál kevésbbé, mivel Bizánc a

⁸⁸ *Jaffé, Bibliotheca V.* 172. kk.

⁸⁹ *Gaufredus Malaterra IV.* 25. *Muratorii SS. V.* 599. kk.

⁹⁰ *BKK. LXVII.* id. h. 204. l.

⁹¹ *Gaufredus Malaterra* id. h.

horvát hadjárattal egyidőben komoly lépéseket tett adriai birtokának védelmére.

Dalmácia már hosszú idő óta a bizánci birodalom legnehezebben védhető és kormányozható témája volt. Éppen ezért nyerte el az 1082. chrysobullon révén Vitalis Faledro velencei dozse Alexios császártól Dalmácia védelmének és igazgatásának feladatát.⁹² Ennek értelmében Vitale Michiele, mint császári protoszevasztor 1097 májusában behódoltatta Traut,⁹³ Spalatót⁹⁴ és talán Zárát is. Kétségtelen, hogy ez a beavatkozás nem csupán császári parancsra történt, hanem Velence érdekeit is szolgálta, melynek doge-i Orseolo Péter ideje óta viselték „Horvátország és Dalmácia hercege” címét. Velence lépése meggyőzhette Kálmánt arról, hogy a normannokkal kötött szövetség, bármily nagy volt annak dinasztikus értéke, célját, a tengerpart megszerzését pillanatnyilag elő nem segítheti. Fordított tehát politikáján és amidőn a magyar terjeszkedésről megremült köztársaság, valószínűleg már a horvát hadjárat és a dalmát városok biztosítása után, céljai iránt érdeklődött, hosszas hallgatás után rendkívül előzékeny választ adott Vitale Michiele doge-nak s elődjeik példájára szövetséget ajánlott.⁹⁵ Ezt rövidesen követte egy másik levél, mely a szövetség Kálmánra vonatkozó feltételeit tartalmazta. A magyar király kötelezi magát, hogy mindazon dalmáciai városokat, melyek Velence birtokában vannak, nem háborgatja és azt mástól sem tűri. A szerződésnek Velencére vonatkozó pontjait, sajnos, nem ismerjük, valószínű azonban, hogy a meg egyezés e részében is az 1097 júniusa óta fennálló statusquót vette alapul. A szerződések lényege az, hogy mindkét fél várakozó álláspontra helyezkedik, melyet Kálmán részéről testvérével, Álmossal kitört viszály⁹⁶ és az orosz háború előkészületei, Velence részéről pedig flottájának nagyarányú igénybevettsége⁹⁷ magyaráz. Így Magyarország és Velence érdekellentéte korántsem simult el, hanem a leszámolás csupán rövid elodázást nyert. Félreérthetetlenül céloznak erre Kálmán második levelének befejező sorai is. Kétséges előtte és előkelői előtt — írja —, hogy a doge joggal nevezheti-e magát Horvátország és Dalmácia hercegének. Éppen ezért a béke érdekében jónak látná, ha a vitás kérdést egymás között tisztáznák.

⁹² *Dölger*, Corpus der griechischen Urkunden A. I/2. N° 1081.

⁹³ *Rački* id. m. 179. l.

⁹⁴ U. o. 178. l.

⁹⁵ *Smičiklas*, Codex II. 1. kk.

⁹⁶ BKK. LXV. id. h. 200. kk.

⁹⁷ *Kretschmayr*, Geschichte von Venedig I. 220. l.

Kálmán tehát a szerződés záradékában jogot formál magának azokra a területekre, melyeket ugyanazon szerződés által Velencének átenged.

A szerencsétlen kimenetelű orosz hadjárat (1099) után a király újult erővel látott céljának eléréséhez. Minthogy Dalmácia városainak tényleges ura Velence volt, Kálmán arra törekedett, hogy a további terjeszkedéssel elkerülhetlenné váló ellenségeskedést egyedül Velencére és így egyetlen hadszíntérre lokalizálja. Ez azonban csak úgy volt elérhető, ha sikerül Alexiosz császárt Dalmácia feladására és így Velence elejtésére bírni. Kálmán 1104-ben ezzel a céllal indította meg a tárgyalásokat, melyeknek mi csak befejező mozzanatáról, László leányának, Piroskának, Komnen Jánossal kötött házasságáról értesülünk.⁹⁸ Az így létrejött rokon kapcsolat a Dalmáciára vonatkozó megállapodások megpecsételése volt. Velence tehát elvesztette birtoklásának jogalapját és így túrni volt kénytelen, hogy Kálmán 1105 tavaszától kezdődően Zárát, Sebenicot, Traut és végül Spalatót is elfoglalja.⁹⁹

Az események tárgyalásában ezzel a középkori horvát kérdésnek a pactum mellett legkritikusabb problémájához, Kálmán király koronázásának interpretációjához jutottunk el. A zárai Máriakolostor számára kiadott oklevél, mely erről a koronázásról csak mellékesen, mintegy időhatározásként emlékezik meg, a XIX. század második felétől fogva a kritika pergőtüzébe került. Az oklevél hitelességének elfogadása vagy tagadása már egymagában hitvallást jelentett a szembenálló álláspontok egyike vagy másika mellett. A polémia így természetesen terjedt ki az oklevélkritika területére és vált ily módon a bellum diplomaticum egyik érdekes késői esetévé. Minket itt a probléma szempontjából elsősorban az a kérdés érdekel, hogy mi avatta ezt a látszólag kizárólag diplomatikai vonatkozású kérdést a horvát, illetve a magyar álláspont perdöntő bizonyítékává? Mert abban, hogy az oklevél hitelességéből vagy hamis voltából a vitás pontok érdemére nézve döntő következtetések vonhatók, megegyeztek az ellenfelek. A kérdés tehát valójában nem az volt, hogy hiteles-e az oklevél, hanem az, hogy történt-e

⁹⁸ Zonaras XVIII. 27. ed. Bonn; Anna Komnena XII. 4. ed. Bonn.

⁹⁹ Spalatói Tamás id. h., Vita Iohannis Traugurensis I. 4—6. (*Sisic*, Enchiridion 619. kk.), BKK. LXV. (Flor. II. 203. l.), *Dandolo* IX. 11. (*Muratori* SS. XII. 264. l.) A hadjárat idejére az egykorú oklevelek (*Smečklas* II. 15., 16., 17. l.) és a feliratok (u. o. Addenda N° 1. és 2.) tájékoztatnak. *Sisic* elméletét a városok 1107-ben történt elfoglalásáról, a feliratok alapján nem fogadhatjuk el. V. ö. *Sufflay*, Ung. Rundschau IV. 1915. 889. l.

koronázás, vagy sem. A probléma illetően való formulázásából természetesen következik, hogy az ellenfelek a koronázás tartalmát és jelentőségét illetően egy véleményen voltak. Ha bármely közjogi tankönyv, vagy régebbi alkotmánytörténet megfelelő helyét fellapozzuk, a koronázásra vonatkozólag a következő meghatározást fogjuk találni: a koronázás nem csupán a jogos trónfoglalás egyik kritériuma, hanem egyben alkotmánybiztosíték is és a nemzet hozzájárulásának kifejezője. Ezen általánosan elterjedt meghatározás ismeretében megérthetjük, hogy a múlt század történetírás a koronázás megtörténtének, vagy meg nem történtének döntő jelentőséget tulajdonított. Kálmán király megkoronáztatta magát — mondották a horvátok — és ezzel nemcsak a horvát nemzet adta beleegyezését uralmához, hanem a király is elismerte Horvátország közjogi állását. Az oklevél hamis — hangzik ezzel szemben a magyar álláspont —, koronázás nem történt, Kálmán mint fegyveres hódító vette birtokába az országot.

Nem tagadhatjuk, hogy az idézett közjogi meghatározásból a következtetések logikusan és ellentmondás nélkül vezethetők le. A kérdés már most azon fordul meg, hogy ez az erősen rendi, verbőczyánus színezetű elmélet talál-e a koraközépkori koronázásra. Vajjon nem a késői állapotok visszavetítésével állunk-e itt is szemben, mint a közjogtörténeti iskola annyi más magyarázatának esetében?

A következőkben a koronázás koraközépkori tartalmát óhajtjuk a modern kutatás eredményeivel megvilágítani, segítségül hívva azokat a tanulságokat, melyeket a horvát koronázások története nyújt.

Az uralkodó nemzetségből való származás és az alattvalóknak választásban kifejeződő hozzájárulásán kívül a középkor a jogos trónfoglalásnak még egy módját ismerte: azt, mely az Egyház hozzájárulásával ment végbe. Az Egyház legősibb kiváltságai közé tartozott a világi hatalom képviselőjének Isten által rendelt felsőbbbségként való elismerése. Felfogása szerint az államot irányító uralkodónak legfontosabb kötelessége az „isten törvény“ betartása és betartatása. Ennek megfelelően az uralkodónak két tulajdonsággal kell rendelkezni, hatalommal és jóakarattal, hogy ennek a célkitűzésnek eleget tegyen. Az Egyház jóindulata ezért minden időben az *alkalmas* személyiség felé fordult és támogatta őt a legitimitás és választás hiányának ellenére is. Igényének megszilárdításához természetfeletti tekintélyének nyilvánításával járul hozzá. Ennek a hozzájárulásnak kifejezője az alkalmasnak ítélt uralkodó felavatása

és ennek egyik része a koronázás. Az egyházi álláspont természetéből következik, hogy erre az ünnepélyes tekintélynyilvánításra csaknem kizárólag ott került sor, ahol az új uralkodó trónigénye valamely okból támogatásra szorult. Ezért találkozunk a koronázással csaknem mindig oly esetekben, midőn a régi dinasztia helyébe akár természetes úton, kihalás útján, akár erőszakkal, detronizáció révén új uralkodó és nyomdokain új dinasztia lép. A királyavatás és koronázás tehát lényegében nem más, mint az Egyház legitimizáló ténykedése, mely a kétes trónigényt a választással és a vérségi joggal szemben tekintélyének nyilvánítása által a legitimitás magaslatára emeli, tökéletessé teszi.

Az új uralkodó az egyházi hozzájárulás birtokában természetesen azon van, hogy a koronázásból államjogi igényeket vezessen le maga és utódai uralmának biztosítására. A koronázás tehát nem az alattvalóknak, hanem az uralkodónak állott érdekében, azaz e korban semmiesetre sem tekinthető alkotmánybiztosító aktusnak. A fentebbiekből következik, hogy az avatás és koronázás az alkalmas uralkodó és az Egyház érdekközösségének megpecsételése. Az uralkodó kötelezi magát az isteni törvény betartására, gyakorlatilag az Egyház érdekeinek megvédésére, az Egyház pedig ennek ellenében ráadja az Isten általi felsőbbség kenetét: a játék csupán kettőjükön áll.¹⁰⁰

Mindaz, amit itt Fritz *Kern* széleskörű és lépésről-lépésre bizonyított fejtegetései nyomán a koraközépkori koronázásról elmondottunk, teljes ellentéte annak a fentebb ismertetett közjogi elméletnek, mely a koraközépkor zsenge formáit a rendi világ kialakult és megmerevedett képződményeihez méri. A koraközépkori koronázással ellentétben a XIII. század folyamán tűnik fel a választási feltételek és koronázási kapitulációk rendszere,¹⁰¹ mely egyrészt az Egyház természetfölötti tekintélyének elhanyagolásával, másrészt a rendiség kialakulásával volt párhuzamos.

A kérdés közjogi méregfogát eltávolítva, vizsgáljuk meg mármint, hogy mennyiben illeszkednek be a régi horvát koronázások és Kálmán király 1106-i koronázása¹⁰² az általános európai gyakorlatba.

¹⁰⁰ Fritz *Kern* id. m. 53. kk.

¹⁰¹ *Szekfü*, A magyar állam életrajza 69. l.

¹⁰² Kálmán király 1102-ről keltezett, a zárai Mária-kolostor számára kiadott oklevelét a magyar diplomatikai irodalom egyhangú véleménye ellenére is hitelesnek kell elfogadnunk. *Fejérpataky* László (Kálmán király oklevelei 74. l.) is kénytelen elismerni, hogy „alakja megfelel a régi dalmát-horvát királyi oklevelek szerkezetének. Kormeghatározás vezet be; a király beszél benne,

A Tirpimiridák horvát királysága a királyi hatalom és a latin klérus szoros együttműködésén és érdekközösségén alapult.¹⁰³ A dalmát főpapságnak a Szentszékkal fennálló régi és szoros kapcsolata lehetővé tette, hogy az Egyház más országoknál nagyobb hatékonysággal szólhasson bele a hatalmi viszonyok alakulásába és szakratív ténykedésével az *alkalmas* egyéniség kiválasztásán munkálkodjék. A szláv liturgiára való törekvés Horvátországot az egyházi hegemoniáért Róma és Bizánc között folyó harc egyik legfontosabb hadszínterévé avatta, melynek sorsa az uralkodó kezébe volt letéve. Az első horvát király, Tomiszláv, pápai hozzájárulással vette fel ezt a címet,¹⁰⁴ bizonyosságául annak, hogy a Szentszék már a X. század első felében is befolyást gyakorolt a horvát trón betöltésére. Róma állásfoglalására mindaddig nem is került sor, amíg az egyházi érdeket a Tirpimir sarjak karja védte. Az egyházi érdek és vérségi trónöröklés érdekei tehát egészen az agilis IV. Kreszimir Péter haláláig párhuzamosan haladtak. Midőn azonban Slavać személyében a Kelet felé néző törekvések jutottak uralomra, VII. Gergely elérkezettnek látta az időt, hogy a hatalomért folyó küzdelembe beleszóljon. Slavać elhurcolása, III. István lemondása, vagy lemondatása a trónról és az uralkodóházzal semmiféle rokonságban sem álló Zvonimir trónraemelése szinte párhuzamosak azokkal a jelenségekkel, melyek a frank birodalomban a VIII. század végén lejátszódtak. Az Egyház Zvonimirt tekinti alkalmasnak érdekei megvédésére és így az uralomra, tehát felruhazza őt

eleinte egyesszámban, a végén többesben. Ez nagyjában egyezik a délszláv uralkodók okleveleinek sémájával.“ Nem más ez, mint annak beismerése, hogy a formális diplomatikai érvek mind az oklevél hitelessége mellett szólnak. Ugyanerre mutat az írás is, mely jellegénél fogva — a diplomatikusok egyhangú véleménye szerint — a XII. századra utal.

Tartalmi szempontból már most nem szól az oklevél hitelessége ellen az sem, hogy a méltóságnevek egy része Kálmán király egyéb okleveleiben nem fordul elő, továbbá az, hogy e nevek erősen torzítottak. Egyedüli nehézséget az oklevél 1102. dátuma képez. Kálmán 1102-ben nem biztosíthatta a *zárai* apácák kiváltságait, hiszen akkor a város még nem volt birtokában. Az oklevél hangja viszont amellet tanuskodik, hogy Kálmán az apácák jogait már Zára hódolása után erősítette meg.

E nehézséget az oklevél másolat-jellegének kell betudnunk. Oklevelünk a zárai apácák hártya regestrumában foglal helyet. A másolat nyomai látszanak a nevek torzított visszaadásán és valószínűleg az eredeti dátum — millesimo centesimo sexto — téves átírásában: millesimo centesimo secundo. Ez az egyszerű elírásnak minősíthető dátumhiba (v. ö. Sufflay id. ért. 889. l.) nem elegendő arra, hogy az oklevél hitelességét kétségbevonjuk. Ily oklevelet hamisítani a XII. században senkinek sem állhatott érdekében, hiszen az egyetlen konkrét vagyontárgyat, birtokot vagy kiváltságot sem sorol fel.

¹⁰³ *Hóman* id. m. 337. l.

¹⁰⁴ *Šišić* id. m. 131. l.

a legitimitás köntösevel, hogy a vérségi jog hiányáért őt természetfeletti tekintélyének latbadobásával támogassa.

A középkori Horvátországban a koronázás kizárólag a hiányzó legitimitás arkánuma volt. Bizonyítják ezt az utolsó Tirpimir sarj, II. István trónralépésének körülményei, aki 1089-i oklevelében¹⁰⁵ kifejezetten választásra és örökösödsre hivatkozik. Halálával kihalt a dinasztia, mely a horvát történelemben az Árpádokéhoz, vagy a Merovingekéhez hasonló szerepet vitt és azokéhoz hasonló tekintélyt is élvezett. A dinasztikus érzület megrázkódásából keletkeztek azok a zavarok, melyek a magyar király behívásával és később Péter trónraemelésével sem nyertek kielégítő megoldást. Kálmán király 1097-ben és méginkább 1105-ben a helyzet tényleges ura lett, ez azonban nem változtathatott azon a tényen, hogy uralma a vérségi jogfelfogás értelmében illegitim volt. Nem volt Tirpimir származék, az uralomhoz pedig fegyverrel, Péter király legyőzése árán jutott. Tagadhatatlan sikereivel nem hallgattathatta el azokat az igényeket, melyek uralmával szemben velencei, görög,¹⁰⁶ sőt német¹⁰⁷ részről emeltettek. Uralkodása tehát a korfelfogás szerint illegitim, külpolitikailag pedig bizonytalan volt.¹⁰⁸ Más oldalról nézve a dolgokat, az idoneitás szempontjai mindenképen Kálmán mellett szóltak. Igazhitű, egyházas műveltségű férfiú volt, aki országát ismét visszaterelte a törvényes pápaság zsámolyához, ezenfelül pedig egy emelkedő hatalmú ország tetterős uralkodója volt, aki elég erővel rendelkezett ahhoz, hogy a horvát királyok hagyományos latinhú egyházpolitikáját töretlen erővel vigye tovább. *Kálmán esetében tehát adva volt a középkori királyavatás és koronázás legfontosabb kelléke, az uralkodó és az Egyház érdekközössége.* Az 1106-i koronázásban, melyet vagy egy pápai legátus, talán az 1103-ban szereplő Ágoston¹⁰⁹ bíbornok, vagy pedig a dalmát egyház egyik főpapja hajtott végre, ez az érdekközösség nyert szakratív

¹⁰⁵ Rački, Documenta 148. 1.

¹⁰⁶ Dalmácia elfoglalását követő események azt bizonyítják, hogy Alexios császár csak pillanatnyi kényszer hatása alatt engedett szabad kezet a magyar királynak. Alexios igényére nézve v. ö. 1111-ben Pizával kötött szerződését. *Thallóczy—Jireček—Sufflay*, Acta Albaniae I. n° 80.

¹⁰⁷ Chron. Universale a. 1108: rex Henricus . . . quod idem Colomanus fines regni nostri, scilicet in locis maritimis invaserit, Ungariam exercitu petit. MGSS. VI. 242. 1.

¹⁰⁸ Erősen szembetűnik ez Kálmánnak a dalmát városokkal szemben folytatott politikájában, v. ö. *Die dalmatinische Munizipalverwaltung c. sajtóra kész cikkemet az Ung. Jahrb. 1931. évfolyamában.*

¹⁰⁹ Ego Augustinus . . . missus . . . in Dalmatiam et Ungariam apochrisarius . . . *Smičiklas*, Codex II. 11. kk.

kifejezést. A koronázás koraközépkori értelmének és jelentőségének feltárásával egyúttal rá is mutattunk azon kapcsolat lényegére, mely az 1106-ban végbement koronázás révén létrejött. Ez a koronázás nem szentesített közjogot, nem rendezte a két ország egymáshoz való viszonyát, egyszerűen azért nem, mert ilyen viszony az állam felépíttetésének következtében egyszerűen nem jöhetett létre. A két országot az uralkodó személye köti össze, de perszonálunióról mégsem beszélhetünk. A perszonálunió lényege két független államtestnek a közös uralkodó személyén keresztül létrejött kapcsolata, mely ilymódon az állam és az uralkodó éles közjogi megkülönböztetésén alapul. Ezt a megkülönböztetést azonban a koraközépkori állam nem ismeri, benne a rex és regnum funkciói elválaszthatatlan egészbe olvadnak. A patrimonialis állam — és a XII. századi magyar királyság kétségtelenül az — funkcióit az uralkodó azon erőforrások révén látja el, melyekhez az alattvalók magánjogi természetű kötelezettségei révén jut. Ő az ország első és leggazdagabb földesura, aki helyzeti energiájánál fogva patrimonialis hatáskörének gyűrűjébe von oly funkciókat is, melyeket a mai szemlélet extrapatrimonialisaknak tekint. A király földesúri joghatósága alá tartozó elemeken kívül a magánjogi servitiumok szála fűzik személyéhez azokat a rétegeket is, melyek patrimonialis hatáskörén kívül esnek, melyeken tehát a rex és regnum különbségének nyugodnia kellene. A horvát trón elfoglalása a magyar király helyzetében csak annyiban idéz elő változást, amennyiben viszonya alattvalóihoz differenciáltabbá válik. Új népelemek, új szociális formák kapcsolódnak be a királyság vérkeringésébe, felhasználásuk azonban ugyanaz marad. Szlavóniában, mint tudjuk, magyar szervezetű megyék keletkeznek, melyeknek népei ugyanazokkal a szolgáltatásokkal tartoztak uruknak, akár a magyar megyék megfelelő népelemei. A Kapellán túl, a történeti Horvátországban erre nem került sor, azonban az alattvaló viszonya urához itt is szigorúan magánjogi formákat öltött. Látszatra talán bizarr módon állítá-sunkat éppen a közjogi felfogás bázisán, a pacta conventán óhajtjuk igazolni.

Tamás főesperesnek a pactumot tartalmazó Memoriale-ja különböző kódexekben, különböző redakciókban jutott korunkra, melyek közül a legkorábbi a vatikáni és spalatói kódexekben található, írásuk a XIV. század közepére utal.¹¹⁰

¹¹⁰ *Sufflay* id. ért. 895. l.

Az okmány szerint Kálmán király, László fia (!) el akarja foglalni Horvátországot és seregével ezért a Drávához vonul. Támadásának hírére a horvátok fegyvert fognak, mire a király békés megegyezést kísérel meg. A tizenkét horvát törzs fejei (XII nobiles sapientiores de XII tribus Croatiae) megjelennek a magyar táborban, ahol jogaik biztosítása ellenében Kálmánt királyuknak ismerik el. Az esemény dátuma 1102.

A megegyezés eseménytörténeti kerete több okból is kihívja a kritikát:

1. Az 1102. évhez oly eseményeket fűz, melyek már jóval előbb lejátszódtak. Kálmán 1102-ben nem indulhatott Horvátország meghódítására, mivel ezt a feladatot forrásaink egybehangzó tanúsága szerint már 1097-ben elvégezte.

2. Kálmán egy hadjárata alatt sem találkozhatott a horvátokkal a Drávánál, hiszen trónralépésekor Szlavónia már magyar birtok volt. A Memoriale adatát csak akkor fogadhatjuk el, ha azon merész feltevéshez fordulunk, hogy 1097-től 1102-ig nemcsak Kálmán, de Szent László összes foglalásai is maradék nélkül horvát kézre kerültek. Ez azonban nyilvánvaló lehetetlenség és így a megegyezés sem történhetett meg 1102-ben.

3. De éppen így nem jöhetett létre ily megállapodás 1097-ben, vagy akár 1105-ben sem. 1097-ben Kálmán fegyveres ellenállást küzdött le, 1105-ben pedig összes forrásaink Horvátországról már mint magyar királynak hódoló területről emlékeznek meg.¹¹¹

A pactum eseménytörténeti kerete tehát kronológiailag és tárgyilag egyaránt elfogadhatatlan. Hitelességére vonatkozó kétegyeink még csak erősödnek, ha szövegét összehasonlítjuk Spalatói Tamás művének XVII. fejezetével, mellyel csaknem szó szerinti egyezést mutat.¹¹² A Drávának, mint határfolyónak szintén Spalatói Tamásra visszamenő fikciója, továbbá Kálmán téves származtatása egyaránt bizonyossá teszik, hogy írónk a Históriainál régebbi forrást az eseménytörténeti kerethez nem használhatott. Véleményünk még határozottabbá válik, ha a megegyezés körülményeit annak

¹¹¹ a) Vita Johannis Traugurensis I. 4.: Colomanum... contigit ad maritimas partes descendere... Croatiae gentibus iam subactis.

b) Thomas XVIII.: obtinuit caeteram partem Sclavoniae quae fuerit Ladislao praetermissa.

c) *Dandolo* IX. 11.: Colomanus... multis iam barbarorum gentibus occupatis... omnia oppida montan Dalmatiae accepit.

d) BKK. LXVII.: Iste Dalmatiae regnum occiso suo rege Petro... Hungariae adiunxit.

¹¹² V. ö. A magyar törzsszövetség és patrimonialis királyság külpolitikája 97. 1.

egyres pontjaival állítjuk szembe. Míg az okmány első része a tizenkét horvát törzs (tribus) és a király egyességéről, azaz közjogi aktusról számol be, addig az egyes pontok ezzel szemben csak a tizenkét *nemzetség* (generationes) magánjogi viszonyait szabályozzák. Ebből a határozott ellentétből mármost arra kell következtetnünk, hogy az okmány eseménytörténeti kerete és az egyes pontok különböző forrásból származnak. A nemzetségi birtok biztosítása, az adómentesség és a katonakötelezettség mind oly feltételek, melyeknek egykorúságában nincs okunk kételkedni. Az író e részben valószínűleg valamely régi forrással,¹¹³ vagy hagyománnyal¹¹⁴ rendelkezett, melyhez azután Tamás főesperes művéből megfelelő keretet kompilált. E késői, 1266 után toldást lefejtve, a függelék pontjaiban tulajdonképpen Kálmán intézkedéseit kell látnunk, mellyel a történeti Horvátország szabad népelemeinek magánjogi viszonyait rendezte. Közjogi pactumról vagy egyáltalán szerződésről tehát aligha veszelhetünk.

De mi magyarázza akkor a függelék szerződéses formáját? Minden oly magyarázat, mely az említett érveket következetesen végiggondolva az okmányt hamisítványnak minősíti, minden látszólagos valószínűsége mellett sem tud e hamisítás okára vonatkozólag kellő felvilágosítást adni. Egy XIV. századi kézirat szerzőjével szemben a politikai-nemzetiségi célzatú hamisítás vádja már eleve elutasítandó, más, elfogadhatóbb indokot pedig szintén nem találunk.

Tényleg nem is hamisítással, hanem csupán a multnak a késő-középkori jog- és történetiszemléletben gyakran előforduló racionalizálási formájával állunk szemben. A pactum e korban lényegileg nem jelöl mást, mint az uralkodó és alattvalók között fennálló jogviszonyt, melynek eredetét a spekulatív szemlélet előszeretettel valamely ősi szerződésre vezeti vissza.¹¹⁵ A középkori jogszemlélet e rationali-

¹¹³ *Sufflay* id. ért. 894. kk.

¹¹⁴ *Pauler*, Száz. XII. 1888. 331. kk.

¹¹⁵ *F. Kern* id. m. 367. kk. A pactum éppen olyan jellegzetes terméke a Herschervertragnak akár a névtelen jegyzőnél fenntartott vérszerződés. Mindkét esetben az alattvalók feltételeket szabnak a fejedelem elé és csak azoknak biztosítása után hajlandók őt elismerni. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy Kussevich száz év előtt írt művében (id. m. 11–12. l.) már felismerte a két pactum rokon jellegét, korának felfogása szerint azonban mindkettőben tényleges szerződést, megtörtént eseményt lát.

A horvát történelemnek a Memorialen kívül még egy szerződéses forrása van, az ú. n. Spalatói Névtelen elbeszélése egy Péter nevű spalatói polgár követtségéről a magyar királyhoz. Ez sem más, mint Tamás főesperes előadásának és a városi kiváltságlevelekből nyert ismereteknek összeolvasztása. E késői forrás célja az, hogy a városok, elsősorban Spalató kiváltságát és a magyar királlyal fennálló kapcsolatát lehetőleg minél korábbi időre vezesse vissza.

záló hajlamának egyik jellegzetes terméke a Memoriale is, mely így nem hamisítvány, de még kevésbé eseménytörténetileg, vagy közjogilag felhasználható forrás.

* * *

Az első magyar-horvát kapcsolatokban szerephez jutó politikai formák egykorú tartalmát vizsgálva, a hódítás, koronázás és szerződés koraközépkori jelentéséhez iparkodtunk közelférközni. Eredményeinket a Ma problémáihoz való viszonyukban az egész vonalon bizonyos negatív vonás jellemzi. Szent László 1091-i hadjárata nem volt hódítás, de viszont legitim országszerző kísérlet sem, Kálmán koronázása nem jelentett közjogi fordulópontot, a paktum pedig egyszerűen történeti, jogi spekulációnak köszönhetete eredetét. E negatív eredményekkel párhuzamosan egy eddig ismeretlen, jelentudatunktól merőben idegen világ, a koraközépkor bontakozott ki előttünk. Így a végső következtetés szintén csak negativumot állapíthat meg: e kor nem ismer sem nemzetiségileg, sem közjogilag felfogott horvát kérdést. A horvát-magyar államközösség kezdetének jelenségei történeti megvilágításban tehát a mai szemlélet számára teljesen politikamentes jellegűek. Minden történeti valóság csak egyszer él és fel többé nem támasztható. *A történetírásnak sem lehet célja az, hogy letűnt világokat visszaidézve, a multat a jelenre erőszakolja.* Ha aktualításokat, „történeti jogokat“ keres és talál ott is, ahol azok reális pillantással nem ismerhetők fel, akkor nemcsak önmaga ellen vétkezik, hanem egyúttal azon történeti erők sorába lép, melyeknek működése minden lehet, csak üdvös hatású nem arra a közösségre, melynek érdekeit pedig igaz hittel szolgálni akarják. A horvát-magyar államközösség kezdetének problémáin végigtekintve, ez az egyetlen aktuális tanulság, melyet napjaink számára leszűrhetünk.